Tévynés Mylétojų Draugystė.

No. 6.

BAUDŽIAVA LIETUVOJE.

PARAŠĖ ŽMOGUS.

CHICAGO, ILL.
Spauda "Lietuvos", 924 33-rd St.
1901.

LIETUVIU KATALIKU BLAIVYBĖS DRAUGIJA GLASGOW 365

Prakalba.

Šitas mano raštas tiektas pagal vieno Lietuvos bajoro dissertaciją (Eug. v. Roemer: "Beitraege zur Littauens Wirtschaftsgeschichte. Muenchen, 1897). Nedaugelis musų supranta vokišką kalbą ir nevisi gali susipażinti su tuomi veikalu. Reikia dargi pridurti, kad šitas veikalas visai nebuvo pażymētas musų rašliavoje, nors jau seniai (1897 m.) pasirodē. Todēl użmanēm supażindinti musų skaitytojus su juom. Mano darbas tai vien kompiliacija (suglaudimas), tik kur-ne-kur šis tas yra mano pridēta. Pasakysiu żodį vieną, kitą apie patį veikalą.

Roemerio dissertacija pajudina daug tokių klausymų, kurie nē sykio nebuvo literaturoj apdirbami ir apsvarstomi. Todēl nemaż turējo buti kliaučių. Toliaus, autorius, kaipo bajoras, stengiasi išteisinti dvarponius nuo użmētinējimų, jog jie savigodżiai elgēsi su baudżiavų išnaikinimu. Toliaus, tai yra autoriaus pirmonē— jis dar tik pradeda rašyti. Vienok tas veikalas żingeidus iš daugel pusių.

Reikia priminti pačią kompiliaciją. Iš paviršutinēs pusēs użlaikom autoriaus eilę paskaidyme į dalis ir skyrius. Veikale trys

dalys: I.—Baudžiava Lietuvoje, II.— Jos išnaikinimas ir III.— Ekonomiškas Lietuvos padējimas ir agrariškai-politiškos sanlygos po baudžiavos išnaikinimui. Kaslink paties turinio, tai išrinkau tai, kas man rodēsi svarbesniu ir žingeidesniu. Kiti šaltiniai-gi, iš kurių aš sēmiau platesnes apie tulus dalykus žinias, nurodyti yra prierašuose.

Be abejonēs, terminoliogija gali pasirodyti gana keista, bet jos nebuvo iš kur paimti. Musų rašliavoje tas klausymas dar nelytētas plačiaus, o knygutēs "Istoriški pritikimai iš Lietuvos ukininkų gyvenimo" (1899 m.) nebuvau turējęs. Emiau iš gyvos kalbos Šiaulių pusēs, o ko ten truko, reikējo kalti, ar paimti vieną, kitą žodį jau Daukanto nukaltą (kaip štai "jungvilkis"). Gal but skaitytojai užsiinteresuos ir teiksis apgarsinti užsilikusius kalboje terminus ir išaiškins jų prasmę.

Norintiems arčiaus susipažinti su musų ukēs istorija patariu kreipties prie paties originalo, kur ras ir pusētiną biblijografiją.

Žmogus.

Baudžiava Lietuvoje.

I.

Vokiečių įtekmė. — Pradžia ir įvykimas feodalizmo.

Pradžioje XIII amžiaus atkako vokiečių vyčiai (kardininkai ir kryżeiviai), idant apkrikštyti ir civilizuoti lietuvius, prusus ir latvius ugnim ir kardu: (Į Vydżemę 1201 m., į Prusus 1221 m.) Nē vienas, nē kitas dalykas jiems nerupējo; atēję buvo praplatinti savo galybę, kas jiems ir pasisekē.

Gyvendami kaimininkystēje su lietuviais, vokiečiai turējo padaryti didelę įtekmę ant visų Lietuvos kulturos šakų. Turējo įvykdinti naujas sanlygas ir senas perkeisti. Todēl turime arčiaus pažiurēti į ši tą karę, kuri tęsēsi arti 200 metų.

Kryżeiviai paveikē prusus, maž kone apie tą patį laiką kardininkai turējo savo rankose Kuršą ir Vydżemę. Tada kardininkai ir kryżeiviai susivienyjo, idant Lietuvą paveikti. Karē buvo kraujinga ir

žiauri, nes buvo tai kova už buvį. Kiekviena pusē, įsiveržus į priešininko kraštą, nemielaširdingai viską išnaikindavo ugnim ir kardu. Kas silpnesnis turējo slēptiesi su visa manta ar pilēse, ar jiems vieniems žinomuose urvuose, ar miškų tankumynuose.

Pirmas daigtas, kurį išmoko lietuviai nuo vokiečių, buvo miklumas karēje.

Visi vokiečių užkariautų kraštų gyventojai buvo ordeno pavaldiniais, turējo darbus dirbti ir tarnauti pilēje. Tą patį budą sekē ir Lietuvos kunigaikščiai. Jie statē piles, o prie darbo varydavo vergus iš užkariautų vokiečių, totorių ir rusų kraštų. Šitie belaisviai greitai perstodavo buti vergais. Vienok kunigaikščiai žiurējo ant jų, kaip ant *savo* žmonių, atskiriant nuo kitų laisvų, aplinkinių žmonių, kurie turējo dirbti pilēse ir pristatyti maistą; už tai jie gaudavo apgynimą nuo priešų.

Kaimynystē su vokiečiais padarē įtekmę ant feodalizmo atsiradimo ir jo augimo Lietuvoje. Teisybē, Jaroševič*) mato feodalizmo pradžią dar seniaus, kada kunigaikščiai dalinēdavo žemes kitiems. Teip Erdvila 1068m. išdalino Ašmenų žemę savo didžiunams. Reikalas ginti tēvynę prispyrē juos dalinti žemes, todēl, pagal jo

*) Jaroszewicz:— O stanie Litwy do przyjęcia wiary chrześcijańskiej. Wilno, 1834.—Obraz Litwy pod względem jej oświaty i cywilizacyi od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku. Wilno, 1830.

nuomonę, feodalizmo įvykimui nereikējo nē svetimo pavyzdžio; taigi lietuviai paēmē nuo vokiečių ne patį feodalizmą, bet jo surēdymą, sistemą, kurioji jau visur buvo įvykus.

Iš tikrųjų buvo nevisiškai teip. Iš pradžių įvesdavo feodališką tvarką užkariautuose kraštuose sekdami vokiečių pavyzdį. Paskui, radę tokią tvarką už parankią ir naudingą, išplatino ir kituose savo viešpatystēs kraštuose. Vienok musiškē feodalizmo tvarka nepanēšējo į vokiškąją, nebuvo tai grynas feodalizmas, nes apdovanotiejie lenais turējo atlikti apart karinēs priedermēs ir kitas, kaip antai mokēti pinigais ir vaisiais, žodžiu—mokēti duoklę.

Taigi aišku, kad Jaroševičiaus tvirtinimas neturi tvirto pamato.

XIV-me amžyje Lietuva buvo pačiam tvirtume. Daugelis Baltrusių ir Ukrainos kunigaikštyscių buvo ar užkariautos, ar geruoju pasidavusios. Šitiems kraštams buvo paliktas jų budas ir tikējimas. Taigi lietuviška globa ir viršininkystē buvo suvis nesunki. Gediminas įvedē feodališką tvarką ir Rusų kraštuose, dalindamas juos savo giminaičiams ir prakilniems karvedžiams; už tą šitie turējo eiti į talką kariauti, apart to jie ypatiškai prigulējo ir mokesčius mokējo didžiamjam kunigaikščiui.

Visa Lietuva, išskyrus Žemaičius, tapo feodališka viešpatyste. Be abejonēs ypatinē savystovystē, laisvē ir savastis, besiplatinant

feodalizmui, turējo nykti. Skaitlius savystovių vietų mažinosi; buvo jos silpnos, neapgintos nuo priešininkų, išsimēčiusios po visą Lietuvą ir pertat turējo nykti. Tokiu budu tos vietelēs, nenorēdamos pakliuti į nagus priešininkų, turējo pasiduoti Lietuvos valdonui. Viskas dabar prigulējo vienam viešpačiui— didžiamjam kunigaikščiui, o jeigu kas ką turējo, tai skaitēsi, kad turi iš valdono pavelyjimo (daleidimo). Viešpataujant tokiai tvarkai kuodaugiausiai nukentējo tie, kurie buvo ekonomiškai silpniausi, o tokiais buvo — liaudis, žmonēs.

Žemaičiai anksčiaus už augštaičius susipažino su vokiškomis tiesomis. Tame kaltas buvo jų politiškas ir geografiškas padējimas. Žemaičiai buvo tarp Prusų, vokiečių užimtų, ir Lietuvos. Musų kunigaikščiai kovojo už Žemaitiją ir Žemaičiai tankiai kliudavo vokiečiams, ar grįždavo vēl lietuviams, ar tai per karę, ar tai per sandarą Lietuvos kunigaikščių su kryžeiviais. Gana to, kad žemaičiai, artymiausiejie vokiečių kaimynai, susipažino anksčiaus už kitus lietuvius su vokiškomis tiesomis: Kulmijos ir Magdeburgo.

Tos tiesos iš Žemaičių išsiplatino kitur ir buvo įvestos maž kone visuose Lietuvos miestuose.

Taigi vokiečių kaimynystē turējo įtekmę ant ekonomiškų ir političkų sanlygų Lietuvoje.

II.

Susivienyjimas su Lenkija ir jo įtekmė.— Feodalizmo išnykimas.

Pasibaigus XIV-tam amžiui prasidējo kita gadynē Lietuvoje. Čionai veikē trys priežastys: susivienyjimas su Lenkija (1386m.), priēmimas katalikystēs (1386m.) ir vēliaus paveikimas vokiečių prie Gruenvaldo 1410 m.

Susivienyjus lietuviams su lenkais, Lietuvos didžiunai pažino laisvesnį ir geresnį lenkų bajorijos (szlachta) padējimą. Feodalizmo pančiai ir ryšiai, ypač dar tokio feodalizmo, koks buvo Lietuvoje, jau rodēsi jiems persunkus, todēl prakilnesniejie stengēsi įgyti lenkų didžiunų tiesas. Dabar jau laikas nuo laiko seimas dalina privilegijas, teip, jog musų didžiunai prilygo daugelyje dalykų lenkų didžiunams. Bet tiesas tas gavo tik didžiunai ir ponai, o menkiaus pasiturintiejie bajorai, kaip ir seniaus buvo ponų skriaudžiami.

Jau ekonomiškas išsitobulinimas gana toli buvo nužengęs pirmyn, teip jog feodalizmas turējo pasirodyti persenusiu daigtu, prietam kenkiančiu viešpatystēs labui. Taigi po Liublino Unijai (1569m.) Lietuvoje feodalizmas išnyko. Lēnai dabar tapo savastimi ponų ir didžiunų, kurie galējo juos palikti savo įpēdiniams, į skolą įvaryti ar parduoti. Karalius, pertraukęs ryšius su savo vasalais—didžiunais, tuom pat

išnaikino ryšius tarp didžiunų ir jų vasalų—bajorų. Ponai ir didžiunai nenorējo pasiduoti, prasidējo kova, kuri pasibaigē bajorų viršum. Šitie gavo Lenkijos didžiunų tiesas ir tokiu budu išējo iš po ponų globos.

O apie palengvinimą jungvilkių (žmonių kaimiečių) nē kalbos tuomet nebuvo. Tuo laiku buvo galima patēmyti dvi srovi: juo bajorų padējimas gerinosi, jungvilkių padējimas ējo kas kart sunkyn ir sunkyn. Tokiam apsireiškimui galima nurodyti kelias priežastis.

Pirma, tuose laikuose abelnai apsisunkino baudžiauninkų padējimas vakarinēje Europoj, pasibaigus žmonių sukilimui prieš ponus Vokietijoj.

Svarbiausia-gi antroji— ekonomiška.

Žmonēs, bēgdami nuo ponų, keliavo mariomis pietų link į Ukrainą, ir ten apsigyvendavo. Tokią emigraciją ypač galima buvo patēmyti baigianties XV-tam amžiui. Ačiu tokiai išeivystei daug dvarų ištuštējo, ponai patys turējo apdirbti žemę. Neturēdami visai žmonių ar teturēdami nedaug, mažiaus tegalēdavo išdirbti. O mokesčiai buvo tie patys, ar buvo žmonēs dvaruose ar ne. Ponai negalējo užmokēti visų mokesčių, uždētų ant jų dvarų, šitas dalykas, be abejonēs, kenkē viešpatystēs iždui.

Ant galo, ponai išrado, kad žmonēs neva turį perdaug laisvēs, nes gali pabēgti

nuo labai skriaudžiančio pono ir pertat ponas mažiaus tegalēdavo išsiurbti,— todēl užmanē iškeliavimo (persikraustymo) laisvę nuo žmonių atimti.

Seimų 1493 ir 1496m. nutarimai atēmē žmonēms persikraustymo laisvę; dabar juos pririšo prie vienos vietos, prirašē prie žemēs (glebae adscribere). Nuo to laiko žmonēs negalējo apleisti užgyventą vietą ir kraustyties kur kitur; norint tą padaryti, reikēdavo nuo pono gauti daleidimą. O tuos, kurie nesiklausę pono persikraustydavo kur kitur gyventi, paskaitydavo už pabēgēlius, suimdavo ir pristatydavo ponams. Tą viską atlikdavo be jokio sudo ar tam tikri sargai, ar miesčionys ir bajorai. O tą, kurs pabēgēlį prie savęs priglausdavęs ir pašelpdavęs, paduodavo į sudą, kurs nutardavo paprastai pabēgēlį išduoti, o už paslēpimą užmokēti bausmę pinigais.

Ant nutarimo seimo 1496 m., tik vienas tēvo sunus tegalēdavo išeiti iš po pono ir apsigyventi mieste, kur galējo užsiimti amatu ar eiti į mokslus.

Ponams, vienok, rodēsi, kad ir šitų tiesų ir laisvēs perdaug duota žmonēms ir jau 1503 metuose nē tas vienas tēvo sunus negalējo apsigyventi kur kitur ir nuo pono išeiti, negavęs nuo savo pono daleidimą.

Tuose laikuose atsirado ir ponų sudas. Teisybē, žmonēms buvo paliktas savytarpinis sudas, bet teip stovējo tik raštuose, o ištikrųjų viską sudyjo ponai. Žinoma,

koks galējo buti ponų sudas. Byloje su ponu kaimietis visuomet tapdavo apkaltintu ir sunkiai nubaustu. Prietam ponams buvo duota tiesa ar palikti kaimietį gyvą ar nužudyti (*jus vitae necisque**). Žodžiu, kaimietis prilygo gyvuliui,—kas jau buvo įvesta pačiam gyvenime, o paskui tapo užtvirtinta ir ant rašto. Varšavos Konfederacija 1573 m. daleido neklausantį ir sukilusį prieš poną žmogų, pagal savo norą ir valią, bausti už svietiškus ir dvasiškus dalykus.

Ponų sudas tapo panaikintas tik 1768 metuose, o į jo vietą įsteigtas buvo Tribunolas.

Sanlygos persikeitē, persikeitē vienkart su jomis ir įstatymai. Tą aiškiai patvirtina Pirmas Lietuviškas Statutas, išleistas 1529 metuose. Kadangi jis yra didelēs svarbos daigtu, turime į jį arčiaus pažiurēti.

III.

Lietuviškasis Statutas.

Kaip jau augščiaus matēme, prieš įvykimą feodalizmo visi Lietuvos gyventojai buvo laisvi ir savystovus ir tik suimtiejie karēs laike virsdavo į vergus.

Vēliaus lietuviška tauta tapo padalinta į tris luomas: *bajorų*, *laisvų artojų* arba *liuosininkų* ir nesavystovių *jungvilkių*, kurie buvo vergų ainiais.

---

*) "Gyvasties ir mirties tiesa".

Susivienyjus su lenkais, atsirado nauja luoma—*ponų*,—prilygstanti lenkų ponų luomai. Musų ponų luoma susidējo iš lenkų-ateivių ir lietuvių-bajorų.

Pirmasis Lietuviškas Statutas skaido visus gyventojus į dvi dali: laisvus ir priklausančius.

Prie pirmosios dalies prigulējo *ponai*, *miesčionys*, *bajorai* ir *liuosi artojai* (liuosininkai), prie antrosios *vergai* ir *baudžiauninkai*.

Prie *ponų* prigulējo tie, kurie įgijo lenkų didžiunų tiesas ir jie ilgainiui susilygino su lenkų didžiunais.

Miesčionys visi buvo lygus tarp savęs, lyginai kaip ponai. Jie turējo savo atskirius įstatymus (Magdeburgo tiesas). Statutas nurodo tik, kad tie įstatymai priskiriami prie abelnųjų.

Bajorai prigulējo nuo kunigaikščių ir ponų, gaudavo nuo jų žemę ir už tai turēdavo, prireikus, stoti į karę. Viena bajorų dalis ilgainiui įgijo lenkų didžiunų tiesas, antroji-gi ne; gal but, iš pradžių nenorējo, o paskui negalējo. Tokiu budu, bajorai sudarē luomą, užimančią tarpą tarp ponų (didžiunų) ir liuosų artojų.

Bajorai valdē žemę nuo ponų, kaipo savastį, vienok turējo už tai eiti į karę ir tarnauti ponams. Jau išnykus feodalizmui Lietuvoje, bajorų priedermēs užsiliko, kaipo atlaikai nuo senovēs laikų. Bajorai skaidēsi į du skyriu: augštųjų ir žemųjų

bajorų. Augštiejie vadinosi šarvuotais, eidavo tik į karę. Žemesniejie—pēstininkai, apart to, tarnaudavo ponams ir kunigaikščiams. Bajoras galējo kilti augščiaus, įgyti lenkų bajorystę (šlēktystę) ir atżagariai—pavargęs galējo nupulti, o negalēdamas išrodyti savo tiesų ir kilimo, tapdavo baudżiauninku.

Prieš įstatymus ir prieš didżiuniją bajorai prilygdavo liuosininkams.

Liuosininkais-gi vadinosi toki żmonēs, kurie turējo ypatinę laisvę, galējo persikelti kur norējo, żodżiu — nebuvo pririšti prie vietos, kaip baudżiauninkai. Jie nebuvo teipo-gi savininkais, żemę samdydavo nuo ponų ir už tai mokēdavo aniems randą (nuomą).

Pagal įstatymus jie nebuvo po ponų valdżia, bet ištikrųjų, gyvendami ant ponų żemēs, turēdavo priklausyti jiems, ypač, kad daugumas buvo įsiskolinę ponams. Jeigu toksai įsiskolinęs liuosininkas neužsimokēdavo randos ir skolų, o paskui pabēgdavo, ir tokį bēgyje 10 metų sugaudavo, tai grąžindavo ponui, bet tada liuosininkas nustodavo savo laisvēs ir tapdavo jau baudżiauninku.

Matome, kaip šita liuosininkų luoma, neturinti nē żemēs, nē tēviškēs, bejieškodama darbo ir tarnystēs, tankiai budavo pavojuje netekti savo laisvēs. Tuose laikuose tik turtingas teišgalējo pasilikti liuosu, nes galējo stoti už savo tiesas, neapsileisti ir nepasiduoti ponams.

Vienok, liuosininkų luoma užsilaikē iki paskutiniam laikui. Kada įvyko pagerinimas baudžiauninkų padējime, šitoji luoma pasididino, nes prie jos prisidējo atleistiejie baudžiauninkai.

Prie liuosininkų prigulējo ir totoriai, Vytauto apgyvendinti. Dalis jų gavo žemes ir tapo dvarponiais.

Prie antrosios tautos dalies prigulējo neliuosi žmonēs: *vergai* ir *baudžiauninkai.*

Pirmasis Statutas vergais vadina: 1) suimtuosius karēje; 2) ant pakorimo pasmerktus vagis, kurie tapo palikti gyvais; 3) kurie vedē vergę už moterį ir kurios ištekējo už vergo.

Tas pats Statutas vergų vaikus vadina jau baudžiauninkais.

Antrasis Lietuviškas Statutas 1566 metų antrą ir trečią vergų kategoriją išnaikino, tokiu budu vergais tegalējo buti tik karēs suimtiniai.

Pagal Statutą, vergas galējo turēti privatišką savastį, nēs ponas privalo mokēti už jo darbą. Tokiu bųdu, vergas galēdavo išsipirkti nuo pono, susidējęs pinigų. Teip parašyta buvo knygose, bet gyvenime, žinoma, kitaip buvo.

Antroji ne liuosa luoma, — baudžiauninkų, — buvo paskaidyta į dvi dali; perējimas iš vienos dalies į kitą buvo galimas tik su pono žinia ir noru.

Dvaruose dirbo—*dvariškiai*, kurie iš-

tikrųjų buvo vergais, nors įstatymai užgindavo juos teip vadinti. Dvariškiai susidēdavo daugiausiai iš vergų. Ponas su jais ką norēdavo, tai ir darydavo, galēdavo parduoti juos, kaip ir kokį kitą daigtą.

Prie antrosios baudžiauninkų dalies prigulējo *lažininkai*. Jie išdirbdavo ponui žemę, eidavo į lažas. Lažininkai buvo pririšti prie žemēs, ir ponas be žemēs neturēdavo tiesos parduoti juos.

Tarp tikrų lietuvių nebuvo žmonių belaisvių ir baudžiauninkų, tai-gi jie turējo susidēti iš ateivių, suimtinių ir vergų.

Baudžiauninkai skyrēsi nuo liuosininkų tuomi, kad neturējo tiesos liuosai sulygti su kuom ir kaip norējo. Persikelti prie kito pono daleista buvo tik gavus nuo senojo pono daleidimą ar atsipirkus.

Ponui buvo užginta pakelti ar numažinti lažas pagal savo norą. Išpradžių lažos buvo mažos. Vytauto laikuose paskirta buvo lažų 14 dienų ant metų, vēliaus XV amžiuje dienų skaitlius daējo iki 56. Be abejonēs, 14 dienų ant metų buvo permažai, todēl ponai patys išpat pradžių pakeldavo dienų skaitlių, o jau paskui tą pačią normą, kuri buvo įvykus gyvenime, įstatymai XV pripažino ir tokiu budu lažos pakilo iki 56 dienų. Laikuose-gi 1-mo Statuto, dienų skaitlius yvairiavo, žiurint į vietines sanlygas ir aplinkybes.

Pirmiaus baudžiauninkai, galēdami uždarbiauti ir kitur, užmokēdavo ponui do-

nį, o dabar, pakilus lažoms ir doniui, prietam pririšti prie vienos vietos, nebegalējo atsikratyti nuo ponų jungo.

Antroje pusēje XV amžiaus subruzdo vežti iš Lietuvos ir Lenkijos javus. Norēdami daugiaus uždirbti, ponai patys stvērēsi prie ukininkavimo. Toliaus pakēlē donį, lažas, ant galo pradējo arti visai nejudintas ar tik apleistas vietas (dirvonus plēšti).

Čackis darodo, kad karališkiai dirbdavo dvi dieni ant sanvaitēs, o pas ponus po 3 dienas ir daugiaus.

Apart to baudžiauninkai mokēdavo donį, požemius (gruntavą) ir apgintinius (*pro defendendis regni finibus* — už apgynimą karalystēs sienų). Paskutinius reikēdavo mokēti 3–4 sykius ant metų. Ponas imdavo mesliavą ir galēdavo kitokius mokesčius uždēti.

Kaip matome, sunkus buvo jungvilkių padējimas pagal 1-mą Statutą. Jų apgynimui labai mažai dalykų randame, bet nubaudimui daug vietos pavesta ir baisios bausmēs paskirtos neklausantiems, kuo baisiausios pabēgēliams. Laikas, per kurį pabēgēlis buvo grąžinamas ponui, tęsdavosi 10 metų, o po 10 metų tapdavo liuosas.

Antrasis ir Trečiasis Statutai buvo šiek–tiek minkštesni jungvilkiams. Jie atydžiaus perkratinēja prietikius ponų prie jungvilkių ir su didesniu rupesčiu suveda viską į davadą.

Statutas uždraudžia užmušti žmogų, o kas užmuša, turi atsipirkti pinigais.

Statutas nurodo, už kiek pinigų galima žmogų užmušti.

Pagal Pirmąjį Statutą, už poną paskirta buvo 1682 frankai, už baudžiauninką— 168 fr., už dvaro berną—84 fr.

Antrasis Statutas pastatē tokias prekes už žmogaus galvą:

Už	bajora augštesnįjį	802.80	frankų
,,	,, žemesnįjį	669.37	,,
,,	bitininką	535.55	,,
,,	amatninką	399.77	,,
,,	lažininką	331.87	,,
,,	dvariškį	267.70	,,

(*Lelėvelis*).

Matome, kaip mainēsi prekēs nuo žmogaus galvos kiekvienos luomos; skyrius tarp luomų tame dalyke mažinosi, o jau Trečiasis Statutas už užmušimą kokio norint žmogaus paskiria nužudymą paties užmušējo, tai yra galvą už galvą.

Statutąi daleisdavo išsipirkimą, jeigu ponas sutikdavo;kartais buvo galima reikalauti atleidimo nuo pono, jeigu jis, badui užējus, nepadēdavo savo žmonēms. Kiekvienas galējo parsiduoti save, jeigu tą darē iš liuoso noro, o jeigu teip darydavo vargo ir bado prispirti, tai tie turēdavo tiesą išsipirkti nē nesiklausę pono; išsipirkdamas, užmokēdavo tiek, kiek prekiuoja septynių metų darbas. Toki negalēdavo parsiduoti ant visados.

Teipo-gi baudžiauninkas tapdavo liuosu, jeigu išbēgęs į miestą tapdavo miesčioniu po 10 metų ir užmokēdavo savo buvusiam ponui iš augšto paskirtą sumą pinigų.

Tai-gi išto viso matome, kad tuose laikuose žmonēs nebuvo teip neapginami, kaip sako kiti. Išskyrus dvariškius, kurie vieni buvo tikrais baudžiauninkais, ir vergus, visi kiti buvo lažininkais. Visiems, net ir vergams, pripažinta buvo ypatinē savastis. Be abejonēs, Statutai turi daugybę kliaudžių, bet jeigu pamįsime Lietuvos kaimynus, nors Prusus, tai rasime, kad musų Statutai kur kas augščiaus stovējo, negu Vakarinēs Europos kodeksai.

Prusuose, 1494m., buvo daleista ponui, sučiuopus vergą, pakarti be jokio sudo*). Tenai galējo pardavinēti žmones be žemēs, ir tik XVIII amžyje (8 d. Lapkričio 1773m.) tapo tas užginta.

Buvo teip parašyta ant rašto, bet gyvenimas, be abejonēs, rodē ką kitą. Jug nuo pat pradžios matēme ponų palinkimą suvarginti žmonių buvį, o įstatymai buvo atspinduliu tikro gyvenimo; įstatymai užtvirtindavo tik tą, kas buvo jau įvykę. Kadangi tiesastatystē buvo ponų rankose, todēl jie ir stengēsi pririšti ir surišti ekonomiškai silpnesnius. Šitie-gi, kad ir turēdami šiokį-tokį apgynimą įstatymuose, negalējo šaukties prie jų, nes sudžiomis buvo

*) Tas pats įvyko pas mus vēliaus.

ponai, tai-gi ponai galējo klausyti arba neklausyti įstatymų. Žinoma, ponai nē n'eidavo patys prieš save.

IV.

Reformacijos įtekmė ant pagerinimo baudžiauninkų buvio.— Ukiška politika paskutinio Jagėliečio.

Viduryj XVI amžiaus žmonių padējimas truputį pasigerino. Ant jo įtekmę padarē reformacija, kuri tame laike pradējo platinties.

Paskutiniai Jagēliečiai atsižymējo tuomi, kad apkentē visokius tikējimus, nepersekiojo žmogaus, kad jis tiki teip, o nekitaip. Jagēliečiai netik daleisdavo laisvai platinties kiekvienam tikējimiškam kultui, bet dar noriai priimdavo žmones iš svetur, persekiojamus ir kankinamus už tikējimo laisvę.

Be abejonēs, ateiviai turējo buti energiškesni ir prakilnesni už savo vientaučius, nes drįso stoti savo tēvynēje į kovą už savo numanymų laisvę. Toki žmonēs, atvykę pas mus, turējo atnešti mums naudą, nes nešē su savimi mokslą, protą ir amatus. Jie kartu platino ir savo tikējimą.

Apart tų prispirtinų ateivių—platintojų naujų įdējų, buvo toki, kurie tam tyčia pas mus buvo atvykę, arba ant galo musų pačių didžiunai, kurie, budami svetur, susipažino su visuomkuom, o pagrįžę platino

tą, ką jie patys buvo patyrę Vakarinēje Europoj.

Nauji propagandistai galējo laimēti tik pritraukdami žmones prie savęs, o pritraukti galējo tik išmētinēdami ponams jų biaurų pasielgimą su žmonēmis, nurodydami ydas ir klaidas to padējimo, arba ant galo ištikrųjų patys palengvindami, jeigu tai buvo dvarponiai, žmonių buvį.

Kalvino pasekējų daugiausiai atsirado tarp augštesniųjų luomų. Jie įkurdavo mokslinyčias, kur buvo išguldoma lietuviškai, reikalavo nuo ponų žmoniško apsiējimo su pavaldiniais. Jie reikalavo nuo ponų, vardan krikščioniškos meilēs, nevergti ir nekankinti savo artymo. Jie pripažino, kad užtenka po 2–3 dienas lažos ant sanvaitēs, kad žmonēms reikalingas atsilsis šventomis dienomis ir tt.

Kalvinistai (arba bambizai, kaip pas mus žmonēs vadina), ačiu tokiam reikalavimui ir apgynimui prispaustųjų, greitai pradējo platinties. Ir patys katalikų kunigai tapdavo kalvinais, teip jog liko gerais dar katalikais iš viso tik 7*). Matant tokį išsiplatinimą kalvinizmo, katalikų kunigai, kurie ikišiol miegojo, pradējo teippat elgties, kaip ir kalviniškiai. Prasidējo lenktynēs, kurios tegalējo išeiti

*) Ant kunigų veikē čionai netik ekonomiškos sanlygos (pav. turējo sekti savo parapijonus—kalvinus, gaudavo nuo ponų turtus ir tt.), bet ir kitos, kurios mažiaus rišo žmogaus valią, kaip antai: užgynimas vesti moterį ir tt.

ant gero lietuviškai kulturai ir prispaustoms luomoms.

Ukiškoje anųjų laikų politikoj galima teipo-gi patēmyti įtekmę naujų idējų. Jau Zygmuntas I išduoda paliepimą, kuriuomi įveda tvarką susinešimuose ponų su baudžiauninkais. Jo sunaus, Zygmunto Augusto, laikuose visose karališkose tēvunijose žemē tapo išmatuota. Paskiaus padarytas dar vienas žingsnis pirmyn.

Ikišiol kiekviename dvare skaitlius ir didumas lažų prigulējo nuo pono ir užveizdo, nebuvo nieko aprubežiuoto. Dabar-gi Zygmunto Augusto paliepimas stengiasi sutaikyti dienas su valdomos žemēs plotu ir pritaikinti vieną prie kito. Buvo paskirta už valaką žemēs (20 dešimtinų, kas lygu vienam gyvenimui kitose šalyse) atidirbti dvi dieni ant sanvaitēs. Galima buvo vieton atidirbti dienas, atsipirkti nuo dienų—tokiu budu tapdavo *žemlioniais* ir mokēdavo *žemlionystes*. Galima buvo ir nusipirkti žemę ir toki tapdavo *savininkais*. Daugelis jų gaudavo paskui bajorystę. Sulyginant, tapti žemlioniu ar savininku nebuvo sunku, nes dienos ir žemē nebuvo brangiai paskaitomos.

Įvedant mokesčius nuo žemēs, reikalinga buvo žinoti, kiek jos yra. Tam siekiui 1551m. buvo pradēta žemę matuoti, bet tas darbas netapo pabaigtas. 1558 m. buvo pradēta daryti liustracijas dvarų inventoriams.

Inventoriai turėjo buti kiekviename dvare. Juose buvo aprašytas visas dvaras, jo didumas, žemė, baudžiauninkai, lažos ir tt. Peržiurint arba liustruojant inventorius, buvo galima numanyti, ant kiek ponas peržengia duotas jam tiesas, ar taiko lažų didumą prie karaliaus paliepimų.

Tokia karaliaus politika, aptykimas tikėjimiškų vaidų ir persekiojimų, kurie ypač apsilpnina žmones, išsiplatinimas apšvietimo, suturėjimas sauvalės ponų — be abejonės, nors truputį pagerino žmonių buvį.

Ypač tą galima patėmyti ant karališkių, t. y. ant tų baudžiauninkų, kurie priklausė viešpatystei arba karaliui (nes tuomet karalius buvo lygus viešpatystei). Tuliems buvo galima persikraustyti į miestą ir ten užsiimti amatais, prekyste ir tt. Tenai baudžiauninkų vaikai galėjo ir mokslą gauti.

XVI amžyje prasidėjo didelis išvežimas javų iš Lietuvos ir Lenkijos į užsienį, į svetimus kraštus. Norint daugiaus išvežti javų, reikėjo daugiaus išdirbti. Tam siekiui ponai patys pradėjo prižiurėti vedimą ukės, pradėjo varginti savo žmones. Daugelis raštininkų XVI amžio (Gvagnin ir kiti) pasakoja apie nežmonišką skriaudimą baudžiauninkų.

Buvo tai tik pradžia naujos gadynės, gadynės neapykantos ir engimo žmonių, kuri tęsėsi arti šimtmečio.

V.

Laikas didžiausio prispaudimo žmonių XVII amžyje.

Mirus karaliui Zygmuntui Augustui, prasidėjo tikėjimiški vaidai tarp katalikų ir nekatalikų (dissidentų).

Pakėlė tuos vaidus jėzuitai, kurie atvyko Lietuvon Vilniaus vyskupo Protasevyčiaus pakviesti, idant išnaikintų nekatalikus. Jėzuitai užgrobė visas mokslinyčias ir tenai kurstė jaunuomenę prieš nekatalikus, tenai įpildavo jaunuomenei į širdį neapykantos nuodus, kurią turėjo paskui parodyti kovoje su dissidentais. Šiųjų padėjimas juo toliaus, juo labiaus buvo apsunkinamas. Tiesa, duota Varšavoje 1573 metuose dissidentams, buvo atimta. Vis tai ačiu rupesčiams dvasiškų tėvų jėzuitų.

Pietuose, Ukrainoje (Mažrusijoje), skriaudimas žmonių buvo sujungtas su tikėjimišku persekiojimu. Tenai ponai buvo katalikai, o jų baudžiauninkai — daugiausiai stačiatikiai (pravoslavai). Skirtumas tikėjimo buvo priežasčia dvasiško prislėgimo prasčiokų. Ponai ir jėzuitai pasirupino slėgti ir liuosus kazokus. Kadangi šitie nenorėjo teip lengvai pasiduoti, tai tenai matome metas po metui maištus, kurie pasibaigė galutinu atsiskyrimu Ukrainos nuo Lenkijos ir susiliejimu pirmosios su Maskolija.

Žmonės toj kovoje kazokų su ponais prilaikydavo kazokų pusę. Už tai ir už

kazokų atpuolimą ponai paskui atkeršyjo žmonėms. Pakol buvo pavojus, ponai žadėjo pagerinti žmonių buvį, bet, jam praėjus, užmiršę visus gerus savo norus, griebėsi prie atmonyjimo (keršto).

Ir Żemaičiuose buvo žmonės sukilę, nes ponai norėjo juos nuvarginti. Tas maištas nebuvo sujungtas su kazokų judėjimu. Żmonės sukilo Leičiui vadaujant. Gynėsi narsiai, bet buvo ponų nuveikti*).

To viso ponai neužmiršdavo ir nedovanodavo.

Kita priežastis blogesnio žmonių padėjimo—sumažėjimas skaitliaus gyventojų ir jų sunykimas.

Lietuvoje pasidarė mažiaus žmonių ačiu karėms, ypač karei tarp Švedų (Żuvėdų) ir Rusų, nes Lietuva buvo kovos vieta tiemdviem priešininkam.

Dvarai aptuštėjo, žmonių liko mažiaus, todėl ir menkiaus išdirbama žemė mažiaus pelno duodavo. Ponai, idant užvaduot pragaištį, likusiems didino lažas ir priderystes dvarui.

Karalius, kovodamas su ponais, stengėsi pritraukti prie savęs prasčiokus, tokiu budu, randame kur kas geresnį padėjimą karališkuose, negu ponų dvaruose. O priversti ponus palengvinti žmonių buvį karalius negalėjo, nes per mažai turėjo valios ant ponų. Ilgainiui ponų dvaruose

---

*) Limanowski: "Historya Litwy", Šliupas: "Litwini i Polacy".

buvo užmiršti ir inventoriai. Jau dabar ponai nebuvo surišti nieku, ką norėjo, tą ir darė su savo žmonėms.

Apart važiuotų ir pėsčių lažų, nurodytų inventoriuose (2 iki 5 dienų ant sanvaitės), kurių ponai neturėjo tiesos permainyti pagal savo norą, randame visokias *naujas* lažas, kurios už dyką buvo pridėtos. Šieno, rugių piauti reikėjo visuotinai eiti, visi turėjo eiti, kas tik galėjo. Buvo tai *talka*. Kitose vietose buvo daleista kviesti lažininkus už užmokestį, bet ponas mokėjo, kiek patsai norėjo. Buvo lažos, į kurias reikėjo visam sodžiui eiti pakiemiui, kaip antai: panaktinis, lauksargis, pečkurys, piemuo, malkaskaldis, keliataisis ir tt.

Priegtam žmogus mokėjo ir už grinčią. Turėjo nešti ponui *mesliavą*, t. y. paskirtą skaitlių kiaušinių, vištų, ančių, žąsų, linų, kanapių, vilnų, javų, o už malkas iš miško dar riešutų, žemuogių ir kitų vaisių.

Żmonės mokėdavo ir yždui (skarbui). Tarp tokių mokesčių galima nurodyti: *padumę* ir, staiga pinigų prireikus—*pagalvę*. Jeigu savo pinigų žmogus neturėdavo, tai imdavo nuo pono. Tokiu budu, ponai budavo ir tarpininkais, bet, žinoma, neuždyką: ponas uždėdavo dar kelias dienas lažos arba užduodavo kokį naują darbą.

Ir bažnyčia neužmiršdavo atsiimti nuo žmonių savo dalį (dešimtinę) ir ji kirpo savo aveles.

Matome, ant kiek apsisunkino żmonių padējimas per tą laiką, bet ne visur tas vienodai įvyko.

Pagal naštos sunkumą, galima padalinti żmones į keturias eiles.

Pusē visų jungvilkių (suviršum 50%) buvo ponų dvaruose. Jų padējimas buvo kosunkiausias, nes pilnai prigulējo nuo pono sauvalēs.

Kunigiškių, kurių buvo septinta dalis visų (apie 14%), padējimas buvo truputį geresnis.

Tēvunijose (13%) ir karališkuos dvaruos ($\frac{1}{3}$ apie 3%) żmonių stovis buvo aprubeżiuotas ir iš viršaus paskirtas. Jų padējimas geresnis uż pirmieji dvi eili.

Ant galo, liuosininkų kokia šešta dalis (apie 16%). Jie gyveno kaipo čyżininkai ar arendoriai. Vienok ir paskutiniai mażai buvo įstatymų apginami.

17-as amżis— tai karių laikas, kuomet sodiečiai labiaus kentēdavo, negu ponai. Per tai żmonēs labiaus nuvargdavo, o pavargus żmonēms, nukęsdavo ir pati viešpatystē.

VI.

Reformos srovės iki Lenkijos nupuolimui.

Rami, be karių gadynē, kuri tęsēsi gana ilgai (1717- 1792m.), davē nuvargusiems żmonēms pasilsēti. Apšviestunai

dabar vēl galējo atkreipti atydą ant baudžiauninkų. Jie matē, kad vartojant baudžiauninkus prie darbo, mažiaus galima padirbti ir uždirbti. Per tai ir viešpatystē daug nukenčią ant turtų. O viešpatystē, budama tokiame padējime, neilgai pastovēs. Toliaus, jiems buvo šlykštus ir patsai vergimas žmogaus.

Pats karalius Leščinski prisidējo prie tų pirmažengių vyrų. Pagal jo nuomonę, baudžiavą reikia prašalinti, atimti nuo ponų teisdarystę ir žmones geriaus apginti nuo ponų sauvalēs. Jis numanē, kad tai reikalinga ponų ir viešpatystēs naudai, kad teip reikia padaryti, geidžiant sulaikyti griuvančią bajorišką respubliką.

Dvarponiai tylējo, dar nenumanydami, kame blogas. Bet skaitlius apšviestunų ir matančių nenormališką draugijos surēdymą didinosi. Jau jų partija ant seimo 1764m. pasistengē pravesti šiokias tokias reformas Toliaus, 1768m., atimta ponams tiesa sudo ant žmonių už kriminališkus dalykus ir pavesta *Tribunalui*. Dabar tiesa, duota 1573m. žudyti baudžiauninką be sudo, buvo atimta.

Šitos reformos ir, sulyginant, geresnis žmonių buvis pagarsējo ir svetur. Jau šitą galima numanyti iš to, kad Lietuvon pradējo traukti rusai, kurių persikraustē, pagal Rusų carienēs Katarinos II žodžius, arti 30.000 vyrų.

Apšviestesniejie patys, nelaukdami

seimo nutarimo ar negalēdami ten savo reformas pravesti, stengēsi įvesti permainas ekonomiškame žmonių buvyje. Jie įkurdavo mokyklas, įvesdavo arendą vieton lažos ir tt. Nereikia manyti, kad jie teip darē iš geros širdies. Anaiptol: jie, kaipo apšviestesni, geriaus suprato savo reikalą. Tarp tokių dvarponių galima nurodyti karalių Stanislovą Poniatowskį, Brzostowskį ir kitus.

Ant seimo 1780 metų buvo užmanyta sulyginti jungvilkius visų kategorijų, visur įkurti mokyklas. Ponai tuos užmanymus atmetē.

Ypatingai gausus visokiomis reformo mis buvo seimai 1788–1792m., — to laiko, kada Lenkija ir Lietuva buvo visai be griuvą. Tuomet daugelis apšviestunų, kilusių iš ponų, bajorų, miesčionių ir kaimiečių, siulē savo užmanymus. Yvairus buvo tie užmanymai. Reikalavo tai ypatinēs laimēs visiems (Stašyc), tai atnaujinimo inventorių (Karpis, Kołłątaj), tai vēl amžinos nuo tēvų ant vaikų arendos (Zamoiski) ir tt.

Konstitucija 3 Gegužio 1791m. neužganēdino tų visų reikalavimų; reformos įvestos buvo visai menkos. Tarp jų galima nurodyti šiokią: išeiviai liuosai galējo grįšti atgal, be baimēs vēl pakliuti į ponų valdžią.

Ko daugiausiai ir plačiausiai užmanyta reformų lietuvio Kosciuškos. Šitas gar-

sus karvedys ir karżygis, norēdamas pritraukti żmones prie kovos prieš maskolius, savo stovykloje 1794 m. (7. V.) apgarsino raštą, pagal kurį įvesti tapo nusprendimai konstitucijos 3 Gegužio ir dar nauji dalykai. Żmonēs gavo ypatinę laisvę, żemę už arendą ar už darbą, savo sudus ir mokyklas.

Įvedimą visų Kosciuškos reformų pertraukē Lenkijos ir Lietuvos nupuolimas, bet daug, daug dalykų tapo įvesta.

Skaitlius liuosininkų pasididino. Pagal surašą 1796 m., maskolių valdžios padarytą, vienoje tik Vilniaus gubernijoje randame 205995 vyrų (be vaikų, moterų ir senių), o tai yra bemaż kone ⅓ dalis (30%) visų jungvilkių.

VII.

Intekmė susivienyjimo Lietuvos su Maskolija.—Invedimas maskoliškų įstatymų Lietuvoje.

Padalinimas Lenkų respublikos neišējo ant naudos valsčionims, nes Maskolija tuokart ekonomiškai žemiaus stovējo už Lietuvą, o pagrobus ją, norējo įvesti tas pačias tiesas ir sanlygas, kurios viešpatavo Maskolijoje.

Lietuviški Statutai pripažindavo valsčionims, kaip jau matēme, šiokias-tokias tiesas, bet jiems pakliuvus po maskoliais, ir tos pačios buvo atimtos, — jie tapo ponų vergais.

Teisybē, Kataryna II, 15 Balandžio 1795 m., užgrobdama tuos kraštus, išleido manifestą, kuriame pripažįsta ir palieka tas pačias sanlygas, kurios viešpatavo iktoliai užgrobtuose kraštuose. Paskui pasirodē, kad tai buvo tik tušti žodžiai.

Pažiurēkime į faktus paliudyjančius šitą tvirtinimą.

Baltgudijoje ir Lietuvoje negalēdavo parduoti žmonių be žemēs, pačioj-gi Maskolijoje tas buvo perdēm priimtas. Kataryna II daleido teippat elgtiesi ir Baltgudijos bei Lietuvos ponams, nes ,,negalima", sako ji, ,,atimti nuo Lietuvos ponų tas tiesas, kurias turi Maskolijos dvarponiai."

Tokiu budu, Kataryna II įvedē baudžiavą Lietuvoje ir dar tokioje formoj, kurios niekuomet legališkai tenai nē nebuvo. Inventoriai, kurie dabar prieštaravo naujai vergijai, kaipo surišantiejie ponų valią, tapo panaikinti. Vienok musų ponai negalējo pilnai naudotiesi iš maskoliškų tiesų, negalējo įvesti tą patį davadą, nes pas mus pats gyvenimas ir ekonomiškas išsitobulinimas buvo žengęs pirmyn, sulyginant su Maskolija; prietam musų ponai, budami arčiaus Vakarinēs Europos, buvo kur kas apšviestesni už maskolius ir matē prisilaikyme savo davado didesnę naudą.

Apšvietimo išsiplatinimą ponų luomoje pastumējo Napoleono karēs, kurios paliko didelį ir gilų ruožą Lietuvoje: tos

karēs atnešē daug naujų idējų iš Vakarinēs Europos ir artymųjų šalių.

Prusų Lenkijoje baudžiava tapo išnaikinta 1807 m., Kurše ir Vydžemēje (Livland) — 1817 m., Lietuvoje teipo-gi pakildavo užmanymai ir išnaikinimui baudžiavos projektai. Teip, 1808 metuose gr. Stroynowski išleido vieną knygutę „*O ugodach dziedziców z włościanami*", kur jis nurodo, kad baudžiava neatsako tolaikei gadynei. Reikia, sako, atleisti žmones, idant jie butų liuosais, bet jiems užteksę vienatinēs laisvēs, o žemę tegul samdo nuo ponų. Žmonēs išdirbsę visą ponų žemę ir vaisių padalinsę tokiu budu: $\frac{1}{5}$ — ant sugrąžinimo kapitalo, įdēto į žemę; $\frac{2}{5}$ — ant darbininkų ir gyvulių, o kitos $\frac{2}{5}$ — patenka ponui, t. y. savininkui kaipo grynas jo pelnas*). Stroynowski baudžia tuos, kurie nori atleisti žmones su žeme; sako, esą tai bedieviai, naikintojai tos gadynēs surēdymo, pavojingi draugijai, todēl neblogai butų, kad policija atkreiptų ant jų savo sargią akį.

Daugelis kitų rašējų, tai atskyriose knygutēse, tai laikraščiuose („Dziennik Wileński", „Wiadomości Brukowe"), stovējo už išnaikinimą baudžiavos, nes dvarponiui didesnē nauda išdirbant žemę su samdininkais, negu su baudžiauninkais ir lažininkais**).

---

*) Chmielowski: Liberalizm i obskurantyzm na Litwie. Warszawa, 1898. (Bibl. dzieł wyborowych) p. 100—104.

**) Chmielowski, p. 113.

Abelnai, svietiški laikraščiai geriaus numanē tą dalyką. Tik jēzuitai reikalavo viską palikti po sonovei, kaip Dievas kad buvo surēdęs ir žmonēms skyręs (laikr. ,,Miesięcznik Połocki").

Dar 1814 metuose, tada jau pasenējęs, Kosciuška buvo padavęs memorijalą carui Aleksandrui I. apie išnaikinimą baudžiavos, kuriame siulo per 20 metų padaryti žemēs savininkais visus dvarų, dvasiškijos ir karaliaus valsčionis. Tam siekiui busę gerai įsteigti draugystę, kuri pirktų su viešpatystēs pašelpa žemę, dalintų ją žmonēms ir tt.

Savo testamente Kosciuška paleido visus savo žmones, paversdams juos į žemēs savininkus, liuosus nuo visokių dvarui priderysčių, lažų ir mokesčių. Bet caras nedaleido išpildyti šitą Kosciuškos testamentą ir žmonēs pasiliko baudžiauninkais.

Kurše ir Vydžemēje, kaip jau minējome, baudžiava buvo panaikinta 1817 metuose. Lietuvos dvarponiai, sekdami šitų kaimynų budą, susirinko Vilniuje pabaigoje 1817 ir pradžioje 1818 metų. Buvo ten delegatai po 10 žmonių iš kiekvieno Vilniaus gubernijos pavieto. Trys pavietai įsakē savo delegatams stovēt už išliuosavimą baudžiauninkų. Tik didžiunai stojo tam priešais. Todēl jie stengēsi, kaip galēdami, sutraukti ant šito seimelio visus savo šalininkus. Vienok, nežiurint į trukdymą iš didžiunų pusēs, buvo išrinktas ko-

mitetas, kuris memorijalą apie išnaikinimą baudžiavos parupintų ir tąjį carui paduotų. Ant to viskas ir pasibaigē*).

Caras užgynē ponams ant seimelių apie baudžiavas ir kalbēti, netik ką išliuosuoti žmones. Tuomet kiti ponai pradējo rupintiesi apie apšvietimą sodiečių. Tam siekiui buvo įsteigiamos mokyklos, jose stipendijos, dargi budavo atsitikimai, kad kaimiečio vaikas pakliudavo ir į augštesnius mokslus, į universitetą.

Maskolių valdžia, patēmyjus tame neva lenkinimą, 1827 metuose uždraudē kaimiečių vaikams mokintis gimnazijose ir universitetuose. Augščiausias mokslas dēl jų — pavieto mokyklos.

Dar pažiurēkime į keletą paliepimų, išleistų tarp 1795—1840 metų, suvedančių į tvarką ponų prietikius su žmonēmis.

Visųpirmu buvo įvesta *pagalvė* (17 Gruodžio 1798 m.) Ją turējo mokēti visi neponai. Kadangi Lietuvoje buvo kitokios luomos, kitokios ekonomiškos ir draugijiškos sanlygos, negu Maskolijoje, kilo daug ginčų kaslink mokesčių: maskolių urēdninkai nežinojo, prie ko priskaityti bajorus, čyžininkus ir liuosininkus, — ar prie ponų, ar ne.

Bajorai 1799 metuose tapo prilyginti Ukrainos kazokams, liuosininkams-gi, kurių daugumas paējo iš nuvargusių ponų, buvo paliepta darodyti iki 6 Kovo 1808

*) Chmielowski, p. 112, 113.

metų savo paējimą; paskui tas terminas atidētas tapo iki 1817 metų; kurie negalējo darodyti savo paējimo, tapo priskirti ar prie *ukėsų* (graždanin), ar prie *vienkiemių* (odnodvoriec) duoklininkų skyriaus.

1820 metuose tapo užginta miesčionims, pirkliams ir svetimtaučiams (tarp jų ypatingai žydams) pirkti dvarus su žmonēmis.

Nenusisekusi kova 1830–31 metų nē kiek nepagerino žmonių buvio.

Nemaž buvo permainų ir kitose luomose: 1832 metuose caras išleido paliepimus (ukaz), idant ponai darodytų savo paējimą; kurie-gi negalējo iki paskirtam laikui to padaryti, tapo lygiai kaip čyžininkai 1818 m., priskirti prie ukēsų ar vienkiemių. Daugelis mokyklų buvo uždaryta, kitos perdirbtos, Vilniaus universitetas 1832 metuose panaikintas.

Ant galo, 25 Liepos 1840 m. Lietuviškas Statutas buvo atmestas, o į jo vietą įvestas maskoliškas kodeksas, nuo ko turējo dar labiaus suirti ir be to suirusiejie dalykai, nes Lietuvoje gyvenime išsidirbęs buvo kitoks budas, negu Maskolijoje.

Pažiuros maskoliško kodekso kaslink baudžiavos skyrēsi nuo Lietuviško Statuto. Maskoliškoji baudžiava prilygo azijatiškai vergijai, kaimietis (mužik) buvo vergu (rab), o Lietuvoje kaimietis buvo tik lažininku, kurs turējo atlikti lažas, dienas.

Tiesa kilnotis iš po pono buvo gana

vēlai Maskolijoje žmonēms atimta, palengva buvo atimtos ir kitos tiesos, o apie pagerinimą žmonių buvio dar nepradēta rupintiesi. Lietuva-gi tą stadiją jau buvo pergyvenus. Tai-gi vergija Maskolijoje ir baudžiava Lietuvoje. Neatliepdavo viena kitai: tai buvo du skyrimi dalykai.

Tai-gi tie patys įstatymai turējo buti įvesti 1840 m. ir Lietuvon, kur viskas stovējo ant kitokių pamatų, negu ekonomiškas Maskolijos buvis.

Maskolija nežinojo tuokart nē čyžininkų (jie samdydavo žemę nuo ponų ir turēdavo tiesą palikti ją ant tokių pat sanlygų ir tiesų savo vaikams), nē liuosininkų, kurie tenai išnyko jau 1772 metuose.

Įvedus maskoliškus įstatymus visi senieje sulyginimai buvo pripažinti, bet daryti naujus, pagal savo budą ir paprotį buvo jau užginta.

Vienok pats gyvenimas neprigulējo nē nuo įstatymų, nē nuo paliepimų: skaitlius čyžininkų ir liuosininkų ir po 1840 m. vis didinosi ir augo. Tas turējo pagimdyti nemažai painių.

VIII.

Atnaujinimas inventorių 1844 metuose.

Apie karališkus baudžiauninkus maskolių valdžia labiaus rupinosi. Tuoj patekus Lietuvai po Maskolijos valdžia, įvyko šitos permainos: 1809 m. (10 Vasario)

buvo atnaujinti ir pataisyti inventoriai, 1819 (3 Kovo) buvo daleista kraustyties į miestus; ant galo 1839 m. (28 Gruodžio) tapo įsteigtos komisijos liustracijai. Šiųjų užduotis — peržiurēti ir suvesti į tvarką inventorius karališkuose dvaruose ir perkeisti lažas ant mokesčių pinigais.

Tos komisijos iki 1895 m. užtraukē liustraciją ant 374 dvarų su 134824 suaugusiais vyrais ir 5673448 dešimtinomis žemēs. Perkratinējant pasirodē, kad ant 681830 dešimtinų žemēs gyveno žmonēs be jokių raštų ir dokumentų.

Baudžiauninkai galēdavo neiti lažas, bet už tai reikēdavo mokēti *duokles* arba *žemlionystę**) (obrok), tokiu budu $\frac{1}{6}$ visų karališkių tapo *duoklininkais* (*žemlioniais*). Teipo-gi tapo įvestas maskoliškas bendrijos (obščina) surēdymas, vienok be įvedimo bendro žemēs valdymo.

Idant įsteigti geresnį davadą tarp ponų ir žmonių, 1842 m. (2 Balandžio) išleistas tapo paliepimas (ukaz), kurs suteikē tiesą perkeisti, ant laisvų sulygimų, baudžiavą ant arendos.

Atnaujinimas inventorių ponų dvaruose prasidējo 1844 m. Šitam siekiui buvo įsteigtos tam tikros komisijos suvedimui inventorių į tvarką, išmatavimui žemēs išnaujo ir jos sukadastravimui, apribavimui skaitliaus darbo dienų žmonēms ir tt.

Į inventorių komisijas paskirta dvar-

---

*) Vartojama apie Šiaulius.

ponius ir augštesnius valdininkus. Generalgubernatorius davē jiems šiokias tokias instrukcijas, kurios palieka ponams tiesą aprupinti žmones žeme; lažas uždēdavo pats ponai, bet su savo maršalkos pritarimu. Apribodami lažas ir mesliavą, ponai turēdavo remtis ne ant žmonių skaitliaus, bet pagal plotą ir išnašumą apgyventos žemēs. Kadangi liuosininkai moka ⅓ viso pelno, tai ir baudžiauninkai neprivalo daugiaus mokēti.

Klausymas: ant ko remtis, apskaitant pelną, ir ką priimti už normą? Šitą užmanyta atlikti tokiu budu.

Trilaukinēj ukēj rugių lauko išnašumą skaitydavo vienaip su vasarojum, o rugius apskaitydavo pagal išnašumą už paskutinius 10 metų. Pudymas nesiskaitē, o sodnas ir daržas prilygdavo geriausiam laukui.

Tokių tai instrukcijų prisilaikydavo komitetai savo darbuose. Inventorių yvairumas prigulējo nuo yvairumo sanlygų.

Kuopirmiausiai komitetas perkeitē lažas ir priderystes dvarui ant mokesčių pinigais. Žemēs sklypai žmonių apgyventi yvairiavo.

Vilniaus	gub.	nuo	3	iki	57	dešimtinų.
Gardyno	"	"	3	"	50	"
Kauno	"	"	2½	"	70	"

Norēdami sužinoti javų brangumą už paskutinius 10 metų, išklausinēdavo po-

nus, jų maršalkas, valdininkus. Jie surinko tokias žinias.

Gubernija	Rugių pasēlis ant 1 dešimt. puduose	Vidutinē vaisa rugių ant 1 deš. puduose	Rugių prekē už pudą kapeikose.
Vilniaus	7½—10½	17— 58	28—36
Gardyno	6½—10½	24— 84	29
Kauno	9 —13½	36—108	23—37

Norint žinoti žemēs išnašumą, reikējo tyrinēti kiekvieną žemēs plotą, bet tai nebuvo galima, todēl komisija visas žmonių žemes padalino į 3 skyrius, ir kiekvienam skyriui buvo prilygta žinoma norma. Matome, ant kiek netikęs buvo komisijos darbas. Toliaus, komitetai savo apskaitymuose žiurēdavo į žemēs ploto didumą. Jeigu buvo 20 dešimtinų, tai imdavo kuomažiausią jos išnašumą, tarp 10—20 dešimtinų — vidutinį, ir tarp 3—10 dešimtinų kuoaugščiausią. Jie teip darē, pasiremdami ant to, kad juo mažesnis laukas, tuo jis išnašesnis, nes mažesnis žemēs plotas esąs geriau išdirbamas.

Dabar, suskaitę pasēlį, žemēs išnašumą, javų brangumą ir išdirbę sistemą, taikindamiesi prie $\frac{1}{3}$ duoklēs (žemlionystēs), atrado:

Už žemę	Gubernijose		
	Vilniaus	Gardyno	Kauno
nuo 20 deš.	apie 30 rub.	apie 38 rub.	apie 46 rub.
" 10 "	" 27 "	" 34 "	" 42 "
" 5 "	" 20 "	" 27 "	" 32 "

Pereinant nuo lažos ant duoklēs (žemlionystēs) duoklę reikējo sumažinti.

Rimtos normos sumažinimui nebuvo, todēl bemažindami remdavosi ant žemēs derlingumo, išnašumo, didumo ir tt. Ką buvo priēmę šiam dalyke už pamatą, jau matēme augščiaus.

Duoklēs didumas buvo.

Vilniaus gub.	1986	dvaruose	ant	2—84%	sumažintas.
" "	376	"			nesumažintas.
Gardyno "	1263	"	"	2—82%	"
" "	280	"		ne	
Kauno "	1620	"	"	1—76%	"
" "	479	"		ne	

Kadangi perējimas ant duoklēs pinigais (žemlionystēs) nebuvo prispirtinas, todēl komitetai pasirupino sutvarkyti ir lažas.

Visos lažos tapo į dvi dali paskaitytos: 1) *tikrosios* (už žemę) ir 2) *priedinės* (už atskyrias tiesas, kaip antai: ganyklą, malkas ir k.)

1) Prie tikrųjų prigulējo:

a) *priderystė dvarui* — darbo dienos dvare, kurias iš kiekvieno kiemo turējo atbuti;

b) *talka*, į kurią eidavo visi, ką pajiegdavo dirbti.

2) Priedinies lažos buvo tokios:

a) *šlajinė* — užlaikymas pono šlajaus;

b) *patvados*.

Lažos dalinosi į žiemines ir vasarines. Vasarą, nuo 1 Balandžio iki 1 Spalių, darbas prasidēdavo 4 val. ryto, baigdavosi 9 val. vakare, ant postuvio duodavo 3 valan-

das. Žiemą, nuo 1 Spalių iki 1 Balandžio, darbas prasidėdavo 5 val., baigdavosi ant 6 val., protarpio 2 val.

Dvare darydavo skyrių tarp važiuotų ir pēsčiųjų, teipogi tarp vyrų ir moterų darbo. Važiuotas prilygdavo $1\frac{1}{2}$ pēsčiam (pav., 2 važiuotu vistiek, ką 3 pēsti darbininkai), moteries diena lyginosi $\frac{2}{3}$ vyriškosios (pav. 3 moterų darbas vistiek, ką 2 vyrų darbas).

Per tikrus darbininkus laikomi buvo vyrai nuo 18 m. iki 55 m. amžiaus, moterys nuo 16 iki 50 metų.

Kiekvienas darbininkas turēdavo knygutę, į kurią įrašydavo jo darbą.

Ponas tegali reikalauti nuo žmonių tik dvi dieni kas sanvaitē, kas turējo buti įrašyta inventoriuose. Ponas gali atidēti darbą ir ant kitos sanvaitēs, bet ne ant tolymos. Prietam baudžiauninkai gali statyti į savo vietą samdininką.

Į talką eidavo visa kuopa, kas tik pajiegē dirbti, bet vienas užaugęs žmogus gali pasilikti namų saugoti. Į talką negalima reikalauti tankiaus, kaip sykį per sanvaitę ir tai vien to laiko darbus atlikti. Kiekvieną talkininką tegalima reikalauti į dvarą tik 4—12 sykių per metus. Pēsčias talkininkas gauna 10 kap. nuo dienos, o važiuotas — 15 kap.

Važiuotą siųsti galima tik per darbymetį, inventoriuje nurodytą. Jeigu žmogus butų nusiųstas teip toli, kad tą pačią

dieną sugrįžti negalētų, tai kiekviena diena viršaus skaitosi už 2 važiuotaji.

Ta tvarka turējo buti neilgam, paskui palengva turi pareiti ant amžinos paveldomos arendos.

Kas 12 metų prekēs privalo buti perkratinējamos ir įvedamos naujos.

Gana plačiai perkratēme komisijos darbus. Jų išdirbti inventoriai tapo, kaipo bandymai, įvesti 1845 m. (15 Balandžio) Lietuvoj, Baltgudijoj ir Ukrainoj. Bet jau 1846 m., juos atmainę, įvedē jų vieton kitus. Naujiejie buvo žmonēms geresni, negu inventoriai, įvestiejie 1845 metuose. Jie labiaus sumažino lažas ir duoklę. Išdirbo tuos naujuosius inventorius Bibikov'as. Paskui jis tapo ministru šalies dalykų 1852 m. Tuose pat metuose (22 Gruodžio) paliepē juos įvesti ir Lietuvoj, o anuos, pirmiaus įvestus (t. y. 1845 m.), išdildē.

Ištisų tų inventorių Lietuvoj negalima buvo įvesti; reikējo pritaikinti juos prie čionykščių sanlygų; tokiu budu, įvedimas jų prasitęsē iki 1854 m. (15 Balandžio), kada susirinkęs buvo paslaptinis komitetas Ukrainos inventoriams peržiurēti.

Komitetas išrado, kad tie inventoriai per lengvi žmonēms ir per sunkus ponams, todēl naujam carui (Aleksandrui II) geidžiant, tas pats ministras Ukrainoj juos atmainē, o kas link Lietuvos, pavedē ponams sutaisyti naujus.

Naujas caras, nuveiktas po Sevastopoliu, numanē, kad priežastis to silpnumo ir prapuolimo styro baudžiavoje, kuri kenkia viešpatystēs labui. Teipo-gi Lietuvos ponai matē, kad menka nauda iš lažininkų darbo. Ant kiek netikęs buvo lažininkų darbas, galima spēti iš patarlių: ,,Lažininks — tinginys'', ,,Gul, kaip lažininkas'', ,,Važiuoja, tartum į lažą'' ir tt.

Matē tą ponai ir dēl savo ypatinēs naudos pranešē carui jo apvainikavimo dienose, jog laikas butų išnaikinti baudžiavas.

Pabaigoj Spalių m. 1857 m. ponai, susirinkę sustatymui naujų inventorių vieton senų, jau prašalintų per generalgubernatorių, pranešē carui, kad vienatinis pragumas pagerinti žmonių buvį — tai pilnas panaikinimas baudžiavų.

Kaipo pavyzdį savo darbe, musų krašto ponai paēmē Vydžemę. Jie užmanē pradēti nuo įvedimo inventorių, o potam pereiti ant išliuosavimo. Kauno ir Vilniaus dvarponiai nutarē siųsti į užsienį (į svetimas šalis) komisiją, kuri galētų susipažinti su valsčionių padējimu anuose kraštuose.

Iš dalies šitas lietuviškųjų dvarponių perstatymas turējo įtekmę išliuosavime žmonių, atliktam 19 Vasario 1861 metų.

IX.

Caro raštai ir paliepimas Lietuvos generalgubernatoriui.

Augščiaus matēme, jog Lietuvos ponai prašē caro atliuosuoti žmones, bet žemēs jiems neduoti, o palikti ją ponams. Nereikia paisyti, kad ponai norējo teip padaryti, linkēdami žmonēms gero. Anaiptol! Tokia mintis vargiai butų atējus ponui į galvą. Jiems rupējo tik savo nauda. Ir ištikrųjų: ponai, atleidę žmones be žemēs, išleistų tą žemę tiems patiems žmonēms ant arendos ir, tokiu budu, daugiaus naudos gautų, negu nuo baudžiauninkų gauna. Krymo karē parodē Maskolijai, jog vergų viešpatystē negali buti tvirta, ji turi griuti, o griudama patrauks su savimi ir carą su ponais. Todēl nēra nieko įstabaus, jeigu caras su mielu noru priēmē ponų prašymą. Matē jisai, jog ar šeip ar teip žmonēs bus liuosi, dar gali maištą pakelti, todēl užmanē neva pats duoti žmonēms tą, ką butų paskui patys žmonēs atsiēmę, nieko, žinoma, nepalikdami nē ponams, nē carui.

Atsakydamas ant Lietuvos ponų prašymo, caras išleido į juos raštą (reskriptą) 20 Lapkričio 1857 m., o 21 Lapkričio tų pačių metų Vidaus ministras išleido paslaptinį raštą į Lietuvos generalgubernatorių.

Caras daleido ponams tą klausyma arčiaus perkratinēti, bet prisilaikant savo

darbuose tam tikrų jo nurodymų ir prisakymų (instrukcijų). Visą darbą turi atlikti ponai, o tuodu raštu turi buti tik pamatu, ant kurio pasiremdami turi darbuoties bajorų seimeliai.

O pamatai buvo toki:

1. Permainas įvykdinti reikia palengva, o ne umai, idant nesudrumsti esančią tvarką.

2. Ponui palieka visa żemē.

3. Valsčioniui lieka tik sodyba, triobos ir darżas su sodnu; bet ir tą viską jis turi paskui išpirkti.

4. Idant valsčionis galētų atlikti savo priedermes ir mokesčius użmokētų, jis gauna nuo pono żemę į arendą, kurią gali atlyginti ar darbu, ar pinigais.

Iš to użmanymo matyti, kad ponai ir caras rupinosi ant tiek pagerinti żmonių buvį, ant kiek jiems patiems nuo to bus geriaus. Vienok čia butų klaida, pasakius, buk tai yra pagerinimas żmonių buvio. Pirmiaus żmogus turējo daugiaus tiesų pagal įstatymus, o dabar, kaipo arendorius jis, be abejonēs, mażiaus jų turi. Be to buvo użmanyta, kad baudżiauninkas negali apleisti apgyventos żemēs ir išeiti kitur be pono żinios ir daleidimo. Ir čia matome, jog tai ne arenda, o toji pat senoji ir visiems pażįstamoji baudżiava.

Tuose raštuose caras ir ministras turējo omenyj pačios Maskolijos sanlygas, o vietiniams Lietuvos komitetams pavedē iš-

gvildenti klausymus, kur, kas ir kaip ski riasi nuo Maskolijos sanlygų, ir aiškiai išguldyti priežastį, todēl turi buti įvestas vienoj vietoj toks, o kitoj kitoks davadas. Bet šitas daleidimas nurodyti skirtumą menkai naudos teatnešē, nes patsai jų apsvarstymas daugiausiai buvo atmetamas, kaipo neva priešingas caro norui ir raštui.

Dabar pažiurēkime, kuo skiriasi ukiškas Maskolijos stovis nuo Lietuvos padējimo.

Lietuvoj žemē padalinta į rēžius ir kiemus, Maskolijoj-gi žemē priguli ne vienam gyventojui, bet visai bendrijai. Maskolijoj nerandame arendos žemēs nuo pono, ką tankiai atitinkame Lietuvoj; teipo-gi Lietuvoj buvo yvairus padalinimai baudžiauninkų ir žmonių, kurių teipogi nebuvo galima aplenkti.

Maskolijoj užsilaikē dar iki šiai dienai bendras žemēs valdymas: t. y. ten žemē priguli ne pavieniam ukininkui, bet visam sodžiui, bendrijai (obščestvo, obščina). Ukininkas negali pavesti žemę svetimiems nē parduotinai, nē kitaip, tik saviemsiems. Toks žemēs valdymas Lietuvoje jau labai seniai išnyko, visi buvo išsiskirstę į kiemus. Bendrijoj kiekvienas vyriškas gauna vienodai žemēs, juo daugiaus tēvas vaikų (sunų) turi, juo daugiaus žemēs jam išpuola. Taigi tulam laikui praslinkus, išnaujo dalinasi ir traukia burtus (liosus, žeribas), kam koki paklius. Pas mus-gi yra kitaip. Ar nē vieno sunaus

neturēsi, ar dešimtį, vis lygu, tiek žemēs valdysi, kiek buvai turējęs. Prie baudžiavos didumas žemēs sklypų yvairiavo: kas daugiaus galēdavo išdirbti, tas daugiaus ir apsiimdavo, nes atliekamos žemēs buvo užtektinai. Prietam su tokiais įrankiais, kaip anoje gadynēj, nedaug ką galējo apveikti ir išvalioti.

Pagal apgyventą didumą, žmones galima padalinti į 3 skyrius.

1. Daugiaus negu 25 dešimtinos žemēs. Po tiek turējo daugiausiai viensēdžiai. Jų pradžia yvairi: kartais budavo tai nuvargusių ponų čyžininkai, kurie, pagal 1807 ir 1808 m. įstatymus, pakliuvo į vienkiemius; kartais buvo tai arendoriai iš laisvo sulygimo su ponais; kartais buvo liuosininkai, kurie valdē atskyrium esančius gyvenimus, ponui nereikalingus. Rečiausiai buvo tai ponų žmonēs, baudžiauninkai.

Tokių, sulyginant, nemažų žemēs sklypų išpuldavo ant nedidelių sodžių (kaimų) po 2—4 kiemus.

2. ,,Paprasti" žemēs kąsneliai, nuo 12 iki 25 dešimtinų sodžiuose po 4—20 kiemų (ukių). Juose gyvendavo ponų žmonēs. Visi gyvenimai (ukēs) ir dubos vienodo didumo; laukai padalinti į rēžius ir į siauras juostas, teipogi ir pievos.

3. Ant galo, maži kąsniukai ukēs po 3—12 dešimtinų. Jie buvo išsimētę palaukēmis ponų dvarų. Šitie žmonēs vadindavos ,,dešimtininkais", ,,daržinin-

kais'' ir kitaip. Jie jokios duoklės nemokėdavo, tik eidavo į dvarą ant darbo. Gaudavo žemę, kad galėtų kaip norint pramisti, ir turėtų gana atliekamo laiko dvaro laukus apdirbti. Todėl jiems ir neduodavo daug žemės. Šitie daržininkai buvo vienintėlė darbininkų luomą, ikkol ukėj neatsirado nauja: bernų-samdininkų.

Prie ne vienodos ukės tvarkos ir surėdymo, turėjo buti yvairus padalinimai į kiemus ir į sodžius.

1. Maskolijoj dirvos, kaip matėme, buvo bendros, kurias, priaugant naujiems vyrams, išnaujo dalindavo, išskyrus vienas tik sodybas.

2. Toliaus, prispirti mokėti ponui duoklę, o neturėdami iš ko, ėjo uždarbiaut į miestą, ar namiej užsiimt amatais, ar dirbt kur pabrikuos. Kartais mažkuo nevisi vyrai išeidavo iš sodžiaus, pasilikdavo vienos moterys, maži vaikai ir seneliai.

3. Vienos pasilikusios moterys kartais negalėdavo apdirbti visos apimtos žemės, užtekdavo vienos sodybos ir daržo, o atlikusiąją pavesdavo, privatišku, naminiu budu, kitiems.

Kitaip buvo Lietuvoj.

Žmonės užsiimdavo tik uke, laukai paskirstyti į rėžius. Vyrams neprisieidavo jieškoti svetur uždarbio. Išdirbdavo, apart daržų ir sodybų, ir laukus. Kaslink daržų, tai buvo galima užsitverti didesnį, jeigu kas norėjo. Ant galo, dideli ponų

dvarai pasiskaidydavo į mažesnius gyvenimus ir dvarelius, kuriuos ponai atiduodavo ant arendos ar žmonēms, ar pavargusiems bajorams.

Sulygimai ponų su žmonēms buvo panašus į kontraktus. Nežiurint į uždraudimą laisvēs kilnotis, žmonēs pabēgdavo nuo ponų, nes nuo XVIII amžiaus valdžia, eidama silpnyn, ne teip lengvai sugaudydavo pabēgēlius. Taigi ponai turējo sulygti su žmonēmis gerumu ir inventoriai nēra kas kitas, kaip sudermē ponų su žmonēmis.

Nereikia užmiršt, kad vis tai buvo tik įstatymuose, ant rašto, o pačiame gyvenime viskas ējo savu keliu.

Bet kas pervis sunkiausiai buvo išpildyti, tai šitie dalykai, išguldyti caro rašte:

1. Didumas žemēs sklypų, kokius reikējo pavesti žmonēms.

2. Didumas sodybų ir atskyrimas jų nuo laukų.

3. Aprupinimas bernų ir įnamių, čyžininkų, liuosininkų ir tt.

4. Prašalinimas tokių kliučių geresniam ukēs vedimui, kaip antai: rēžiai, sodžiai ir tt.

X.

Lietuvos ponų projektai.

Apsvarstymui klausymo apie baudžiavos išnaikinimą įsteigti buvo 1857 m. guber-

nijų komitetai (Kauno, Vilniaus, Gardyno). Jie susidēdavo iš išrinktų dvarponių, jų maršalkos ir gubernatoriaus paskirtų valdininkų (činovninkų). Visi šitų komitetų nusprendimai ējo į vyriausią komisiją, kuri prižiurējo tų 3 gubernijų komitetų darbus. Komisija susidējo iš komitetų sąnarių, po du nuo kiekvieno, ir po vieną iš gubernijos, generalgubernatoriaus paskirtą. Vyriausioji komisija perkrato vietinius komitetus, o jos nutarimai eina prie generalgubernatoriaus, o tas vēl, perkratęs, su savo patēmyjimais, pristato juos Vidaus reikalų ministrui.

Gubernijų komitetai, kaip jau esu sakęs, buvo atverti 1857 m.

Kauniškis rado, kad išliuosavimo siekium — yra daleisti ir padēti baudžiauninkams nusipirkti ne vien sodybas, bet ir laukus. Tai pasirodē ministrui pergreitu ir jis uždraudē komitetui apie tai kalbēti.

Kadangi Kauno komiteto nutarimai buvo maž kuo ne visi Lietuvos komisijos priimti, todēl turime arčiaus peržiurēti tuos jo nutarimus. O nutarē štai ką.

Żmonēs, apgarsinus manifestą, gauna ypatinę (asabišką) laisvę ir tiesą kilnotis iš vieno valsčiaus į kitą. Kaslink žemēs, tai ji lieka ponui. Iš jo laukų viena dalis turi buti paskirta žmonēms, kurie galētų gauti ją ar ant arendos, ar nusipirkti. Iš karto negalima įvesti tokios didelēs permainos; todēl reikia tai padaryti palengva. Per 12 pe-

reiginių metų visuose dvaruose turi buti toji žemē atskirta ir išmatuota. Toliaus buvo nutarta, kokia žemē gali buti paskirta žmonēms, o kokia ne. Negalima paskirti tokios žemēs: 1) Prigulinčios pabriko darbininkams ir dvaro bernams; 2) dešimtininkų ir daržininkų; 3) pievų, nē laukų, pono miškuose, kuriuos galima tik ant kokio laiko atiduoti; 4) viensēdžių ir gyvenimų, šalyj' dvaro laukų esančių.

Bematuojant žemę, dvarponis negali atimti žmonių valdomos žemēs daugiaus, kaip šeštą dalį. Penkios-gi dalys lieka žmonēms. Pirm pradējus matuoti, turi buti įtrauktos į inventorius dar neįtrauktos žemēs, teipogi ir laukai, atiduoti bimbilams. Jeigu suēmus šiųjų dirvas, nebus šeštos dalies, tai dar gali kąsnelius, mažesnius negu pustrečios dešimt. ir viensēdžius, pridēti prie savo dvaro laukų.

Atidavimas ant arendos ir pardavimas žemēs atliekami pagal laisvą abiejų pusių sulygimą, o jeigu jiedu (ponas su mužiku) nesulygtų, tai per 12 pereiginių metų mužikas sēdi ant užgyventos vietos; jeigu-gi ir paskui nesulygs, tai turi kraustyties kur kitur. Ponas, žinoma, yra stipresnis ir jis lengviaus gali prispirti žmones sutikti ant sunkių sanlygų. Idant nuo to apsergēti, reikia įvesti šioki toki įstatymai ir paliepimai. Teip, ponas negali laikyti, neišdavęs gyvenimo, ilgiaus kaip trejus metus; negali išduoti vienam žmogui daugiaus ne-

gu 60 deš., arba kelis gyvenimus vienam žmogui. Toliaus, tas turi daugiaus tiesos ant tos žemēs pirkimo, kurs ją pats jau pirmiaus valdē; žinoma, jeigu duos tiek pat, kiek ir kiti duoda, ir jeigu ponas ant to sutiks;*) o jeigu neduos tiek, tai turi iščia kraustyties, bet už tai gauna užmokestį, atlyginimą: iki 1872 m. dvigubą arendos sumą, o po 1872 m. vienų metų. Kontraktus arendai galima padaryti mažiausiai ant 6 metų, o ilgiausiai ant 12 metų, bet po 1866 m. kontraktai gali buti daromi ir ant 36 metų. Prieš kontrakto pasibaigimą, žemę galima parduoti tik arendoriui.

Vieną sodybą tegalima išduoti tik amatninkams ir pabrikų darbininkams, o ukininkams to nevalia, nes jiems reikalingi kaip laukai, teip ir sodyba.

Pereiginiame laike visose gubernijose turi buti įsteigti bankai, iš kurių žmonēs, perkant žemę, galētų pasiskolinti pinigų.

Kaslink lažų, žemlionysčių, tai jos gali buti užlaikytos per tuos 12 metų, bet ir jos turi buti nurodytos inventoriuose, o visokios priedinēs, kaip antai: talka ir kitos, turi buti sunaikintos.

Tokius nusprendimus darydami, ponai paisē darą pagal caro raštą (reskriptą) ir nekenkią dvarponių reikalams. Įvedi-

*) Neaiški vieta: sakinys „jeigu ponas ant to sutiks" stačiai prieštarauja pirmesniam pasakymui: „tas turi daugiaus tiesos, kurs etc." Redakcijos patemyjimas.

mas išlengvo permainų nenupuldinsęs dvarponių padējimo: per tuos 12 metų ponai turi ir gali priprasti prie naujo ukininkavimo budo.

Vienok, visa žemē lieka ponams. Įteikdami žemēs dalį žmonēms, norējo tuom duoti jiems ką nors ant gyvasties, idant jie po senovei galētų dirbti tiems, kuriems ir pirmiaus dirbdavo. Paskirdami užmokestį, prašalindami arendorių, norējo tuom pakelti arendos didumą. Toliaus, ežių sutvarkinimas turi išnaikinti padalinimą laukų į rēžius, o nuo to paskui butų galima pereit prie augštesnio kulturos laipsnio, prie geresnio ukininkavimo budo.

Vyriausioji komisija Petrapylēje (redakcijos komisija) rado šituos Lietuvos ponų užmanymus neatsakančiais, nes tokiu budu, sako, atsiras daug bežemininkų, valsčionys negalēs atsipirkti, (nes perkant reikēs iš karto daug pinigų, o apie išmokējimą dalimis nēra užminta), ant galo, tai pasirodē neatsakančiu Vydžemēje, kur labai mažai žmonių (apie 1¾%) lažas ir mesliavas buvo perkeitę į pinigus, o iš Vydžemēs musų ponai ēmē pavyzdį.

XI.

Vyriausios komisijos projektas.

4 Kovo 1859 m. Petrapylēje įsteigta tapo vyriausioji komisija, (,,*redakcijonnaja kommisija*"). Jai pavesta buvo surink-

ti vietinių komitetų nutarimus ir užmanymus, sutvarkinti ir suvesti juos į davadą. Kiekviena gubernija nusiuntē po kelis rinktinius vyrus. Komisija neprielankiai priēmē Lietuvos ponų nutarimus. Iš savo gi pusēs komisija kitino teip padaryti:

Żmonēms reikia duoti żemę, kad galētų atlikti visas priedermes ir sudēti mokesčius carui ir ponams. Żmonēs susijungia į bendrijas, iš kurių kiekviena gauna paskirtą żemēs plotą. Żemę gauna ant visados, vienok ji nepavirsta į savastį: uż ją reik mokēti ponui duoklę ar arendą, — pinigais ar darbu. Į bendriją priskaitomi visi żmonēs, kurie radosi ten per paskutinį żmonių surašą. Żemēs negauna tie, kurie jos ikitol nebuvo turēję. Atsipirkus żemę nebreikia nē lażų atlikti, nē duoklę mokēti.

Pereiginis laikas tęsiasi 9 metus. Per tuos 9 metus żmonēs negali išsiżadēti żemēs, o po 9 metų gali pasilikti ar atsitraukti, bet beżemininkai ir laike tų pereiginių metų gali atsitraukti ir išeiti iš bendrijos.

Kaslink żemēs ploto didumo, tai buvo norēta teip padaryti.

Iš naujo paskirti kiekvienam żmogui tam tikrą żemēs sklypą — painu ir pavojinga, todēl użteksę, jeigu żmonēs pasiliks prie tos pačios żemēs, kurią ikitol turējo apgyvenę. Kad nenuskriausti dvarponių, buvo daleista aniems pasilikti sau trečią dalį visos geros żemēs (o prie gerosios pri

skaitē ir miškus), Kauno-gi gub. tik ketvirtą dalį. Jeigu ponas išmatavęs atras, kad dvaro laukai užima mažiaus, negu paskirta dalis, tai gali atsirēžti nuo žmonių laukų ir pridēti prie savųjų. Nuo žmonių buvo leista imti nedaugiaus, kaip šeštą dalį sodžiaus laukų. Trukstant žemēs, ponas atima tuos gabalus, kurie guli greta jo laukų, ties ežia. Ponas gali atimti visą dubą, tik turi daboti, kad nenumažinti perdaug ukininkų skaitliaus. Tokiu budu, jam visųparankiaus buvo atimti žemę nuo viensēdžių, daug žemēs turinčių.

Ponas negali iškarto atimti laukus ir skirti juos prie savųjų, bet turi dar duot žmogui naudotis per 3 metus, o po 3 metų, išvarydamas, tur primokēti tiek, kiek išneša 2 metų mokestis.

Ponai ir sodiečiai turi patys tarp savęs išsidalinti. Jų nutarimus ir sulygimus užtvirtina vietinē valdžia.

Toliaus, tuoj po manifesto, žmonēs turi tiesą atpirkti sodybą, o kur nēra ji aptverta ir nuo laukų neatskirta, tai buvo pasakyta, kad ji neturi buti didesnē už vieną lietuvišką margą (1000 ketvirtainių sieksnių, kas lygu dviem trečdaliam dešimtinos). Laukų ir sodybos prekēs nevienodos, — jų keturi skyriai: paprastai 120r.; arčiaus prie miesto — 180r.; šalia miesto ir pramonēs vietų — 240r., o kur pramonē gerai yra paplitus, — tai dar brangiaus, ten prekē lygi yra šešiais procentais kapitalizuotai arendai.

Kartais, prireikus, galima perkelti żmones iš vienos vietos į kitą, bet su valdžios daleidimu ir netoliaus 10 viorstų. Ponas perkrausto żmones savo kaštu.

Paskui buvo užmanyta įvesti pas mus maskolišką žemēs valdymo budą: žemē turi priguleti ne tēvui, bet visai šeimynai. Dalinanties, negalima smulkinti ukes, kurios neturi buti mažesnēs už 10 dešimtinų. Paveldējimo tiesos remiasi ant vietinių papročių ir budo. Komisijai labai rupējo, kad ukininkų skaitlius jokiu budu nesumažētų, kad neatsirastų turtingi ir varguoliai ukininkai. Todēl buvo draudžiama ant visada sumesti du lauku į vieną; ant kokio laiko tai, teisybē, buvo pavelyta; vienok tas pats žmogus negali valdyti daugiaus kaip tris gyvenimus tame pačiame valsčiuje ir tt.

Vyriausioji komisija niekur nekalba apie pilną išnaikinimą baudžiavos, o tik apie palengvinimą jos. Todēl dabar pažiurēkime, kokias permainas užmanē įvesti.

Lietuvoj pripažino kitokias draugijoj sanlygas, todēl nēra galima tenai įvesti tą, kas tinka Maskolijoj. Taigi inventoriai reikia palikti, tik reikia jie toliaus pertaisyti ir pagerinti. Jų perkratinējimu užsiēmē tam tikra komisija (*provieročnaja kommisija*).

Lažos, priedinēs ir prašalinēs, turi buti panaikintos, o talkos sumažintos ant 10%. Iš miškų ir ganyklų žmonēs gali po

senovei naudoties, tik su pono žinia. O svarbiausios lažos turi buti apverstos ar į pinigus, ar į mesliavą.

Sulygindama lažų sunkumą Lietuvoj ir Maskolijoj, perkratinējimo komisija rado, kad Maskolijoj jos kur-kas sunkesnēs. Pagal inventorius, išpuola ant vieno žmogaus (vyro) 54—70 dienų ant metų, o Maskolijoj 156 dienos; arba už dešimtinę išpuola Lietuvoj 13—20 dienų, arba pinigais nuo 50 kap. iki 3 rub.

Vyriausioji komisija nutarē paskirti Maskolijoj lažų nedaugiaus už 23 dienas arba 3 r. pinigais už dešimtinę.

Tą pat norējo įvesti ir pas mus Lietuvoje. Bet pas mus lažos buvo mažesnēs negu Maskolijoj. Už dešimtinę pripuldavo 8—23 dienos arba, skaitant pinigais, 50 k. — 3 rub. užmokēti. Perkratinējimo komisijos turējo, kaipo savo užduotį, palengvinti baudžiauninkų sunkenybes, nes visuomet lažos buvo sunkesnēs, negu stovējo ant rašto. Kad kartais žmogus ir žinodavo, jog jam mažiaus teišpuola dirbti, ponui liepiant eidavo, nes bijojos: daug ką pikto ponas galējo padaryti jam už neklausymą....

Ant šitų vyriausios komisijos išdirbtų nutarimų gubernijų komitetai padarē tokius patēmyjimus.

1. Duodant žemę tik tiems, kurie iki šiam laikui valdē ją ir arē, atsiras daug bežemininkų. Jie taps bernais-samdininkais.

2. Žmonēs netaps liuosi. Aniems pereiginiame laike użginta atsitraukt nuo żemēs ir nuo bendrijos; o paskui, teisybē, galēs, bet kas iš to? Gauna vieną tik sodybą, bet jos permażai visai šeimynai. Tokiu budu, żmogus bus prispirtas samdyti żemę nuo pono, uż ką turi atidirbti dienas ar pinigais atsilyginti. Tokiu budu, żmonēs visai neįgys liuosybēs. O ką darys tie, kurie, mażkuo ne liuosi išējo iš bendrijos ir nieko neturi?

3. Palikti żemēs gabalus tokio pat didumo kaip buvo ikitol, — yra neteisinga, nes tai użgauna ponų reikalus ir savastį, o caro įsakymas neliepia ardyti esančią tvarką; toks davadas netiktų ir dēlto, kad prie mażų gabalēlių daugumas pavirs į beżemininkus ar pliacininkus, kurie, norēdami išbristi iš vargingo padējimo, paklius į nuomininkų nagus ir dar labiaus nuvargs.

O kaip galima daryti su $\frac{5}{6}$ neatimamosios żmonių żemēs? Gali kartais teip atsitikti: ponas pats nedaug valdo, visą išdavē żmonēms; sav tur tiesą atsiimti $\frac{1}{4}$ dalį, ir jeigu iki ketvirtdaliui truks, tai gali atimti nuo żmonių, o jeigu atsiēmus ir šitą dalį, vienok dar nebus $\frac{1}{4}$ dalies visos żemēs, tai tada ponas bus nuskriaustas.

Vyriausioji komisija, daleisdama prijungti prie dvaro tik viensēdżius ir didesnius gyvenimus (50—70 d.), nori paturēti tam tikrą żmonių ukininkų *skaitlių*, bet ne jų tvirtumą, išgales.

Toliaus, prisakydama ponams užmokēti pragaištį žmonēms — ukininkams, kada parsieina išvaryti juos iš gyvenimų, kenkia ponams, nēs kitam ponui perdaug reiks išmokēti.

4. Nēra pagirtinas komisijos užmanymas — palikti tą patį ukēs surēdymą, kurs buvo ankščiaus. Laukai, padalinti į rēžius, visa žemē padalinta į 3 laukus trukdo geresnį ukēs vedimą, kultura neina geryn.

5. Duota žmonēms tiesa, — atsisakyti pasibaigus pereiginiams metams nuo laukų ir pasilikti tik sodybą be laukų — ardo jų ukę: sodybos be laukų neužtenka visai šeimynai pramisti, o vēl vieni laukai be šlajaus jokios vertēs neturi: iš kur imsi mēšlą, teip reikalingą laukams ir tt? Tas turi nuvarginti žmones ir pagimdyti daug bežemininkų, įnamių ir pliacininkų.

6. Ant galo, pripažinimas žemēs ne tēvo, bet visos šeimynos savastim prieštarauja Lietuvių budui ir papročiams, nes Lietuvoj galutinai įvyko ir išsitobulino ypatinē ukē ir savastis. Tas viskas turi paskui pasēti nesutikimus ir ginčus šeimynose.

Lygiu budu komisija, besirupindama apie ukininkų skaitlių ir daleisdama dalintis tik iki 10 dešimtinų, pakliuva į neišbredamą prieštaravimų sukurį. Jeigu negalima skirstyties į mažesnius kąsnelius, tai turi atsirasti bežemininkai, o komisijai rupējo, kad bežemininkų butų kuo mažiausiai. Keli neukininkaus vienoj vie-

toj, viename gyvenime; vienas turi pasilikti, o kiti turi atsitraukti; bet šitiems reikia pamokēti už išsižadējimą savo dalies, teipogi reikia pamokēti ir seserį išleidžiant už vyro, o iškur imsi pinigus? Reikia skolinties; tokiu budu, iš pat pradžios įbrenda į skolas, o iš ten nebeišsisuks. Taigi nuvargsta visai.

Perkratymui šitų Lietuvos ponų patēmyjimų, Vyriausioji komisija paskyrē žinovus, kurie stojo už ponus.

Vyriausioji komisija nelabai, vienok, paisē ant musų ponų patēmyjimų, tarp kurių tuli buvo teisingi, kaip štai jų nurodymas, kad Lietuva ne Maskolija ir, todēl, neviskas, kas anai tinka, tiks ir Lietuvai. Kiti-gi patēmyjimai stačiai nurodo ponų norą, kuonuodaugiaus žemēs, atēmus nuo žmonių, palikti sau. Taigi komisija, šalindamosi nuo musų ponų projekto, ir išrasdama, jog jų norai prieštarauja caro raštui (reskriptui), priēmē tik tiesą palikti $\frac{5}{6}$ neatimamosios žemēs ir budą atlyginimo, prašalinant žmones iš gyvenimų.

Tada Lietuvos ponai, dar Sausio m. 1861 m., padavē general-gubernatoriui prašymą, ar jis nedaleis aniems išnaujo siųsti į Petrapylę išrinktinius, nes norētų dar sykį nurodyti komisijos užmanymų klaidingumą. Generalgubernatorius pristatē prašymą Viešpatystēs Rodai (Gosudarstvennyj Soviet), bet šis jį atmetē. Vyresnybē buvo atsidējus kuonuogreičiausiai įvykdinti savo užmanymus.

Mes augščiaus matēme tuos nutarimus, kuriuos komisija buvo išdirbus stačiai vienai Lietuvai. Ir jie buvo įvesti 19 Vasario 1861 metų.

Caro manifestas sugriovē du svarbiu pamatu, kuriuodu buvo pasidējus sav Vyriausioji Komisija, ir ant kurių ji visą laiką rēmēs; o jais buvo: nepažeidimas ponų savasties ir užlaikymas buvusios tvarkos.

Be abejonēs, išnaikinimas baudžiavos turējo sugriauti senąją ukę. Kad ponams buvo užduotas sunkus smugis, tai aišku: nebuvo jiems duotas nē pereiginis laikas.

Bet kaip gi kitaip buvo galima padaryti? Caras toliaus matē, negu spitrus pakampēs ponai, matē, kad žmogų be žemēs paleisti, tai vistiek, ką ant savęs peilį pagaląsti ir paduoti: nes žmonēs gali sukilti prieš ponus ir tuo pačiu kirčiu sugriaut ir caro sostą. Taigi davē žmonēms po sklypelį žemēs, tą žemę apkrovē sunkiais mokesčiais, idant žmogus vargelį vargtų, žiurētų savo žemēs kąsnelio ir neįsigalētų pažvelgti į savo priešus — ponus, carą ir jų apgynējus.

Pagal teisybę, žmonēms reikējo atiduoti visą žemę, nes ji jų buvo apdirbama, ariama ir sējama nuo senų laikų, o ponas nē piršto nepridējo prie jos. Visas jo darbas buvo nurodymas kitiems, kaip dirbti, ir.... mušimas nekaltų žmonelių, jo maitintojų.

Negana to: žmonēs gavo netik nevisą

žemę, bet dar tur atpirkti ją nuo ponų. Taigi ponams nēra ko labai dejuoti. Jei kas bedalyjant buvo nuskriaustas, tai jau tik ne ponai.

Komisijos darbai buvo persparčiai ir adverniškai atlikti, todēl daug blogo palikta. Vieni dalykai tyčia, kiti išnetyčių visai praleisti. Nematome, kad komisijai labai rupētų žmonių gerovē, jai rupējo padaryti teip, kad kuolengviaus butų galima rinkti mokesčius ir, žinoma, kuodaugiaus surinkti. Kartais nuo vargšo daugiaus paimsi, negu nuo turtingo, nes tankiausiai jis ir daugiaus išmano. Tokiu budu, vyresnybē pastatē kliutis augštesniam kulturos laipsniui: buvo paliktas dalinimas žemēs į 3 laukus, o laukų į siaurus rēžius ir mažus rēželius; buvo Maskolijoj palikta bendrija ir tt.

Maskolijoj greit pasirodē vaisiai. Ukininkai pakliuvo į nuomininkų namus, visai įsiskolino ir negali niekaip pakilti, nes gavo permažas dalis (kartais nē po 1 margą neišpuola ant žmogaus), o nuo žemēs sunku pabaigtinai atsikratyti.

Jeigu su mumis to neatsitiko, tai tik dēlto, kad nuo to gynē kitokios priežastys, kitos sanlygos.

XII.

Invedimas reformų ir jų pasekmés.

8 Kovo 1861 metų Kaune tapo apgarsintas caro manifestas apie baudžiavos iš-

naikinimą. Neilgtrukus, 13 Gegužio, buvo paskirta 44 santaikų tarpininkai (posredninkai) ir 84 jų kandidatai. Jie buvo bajorų išrinkti ir paduoti generalgubernatoriaus užtvirtinimui. Jie turējo išpildyti ir įkunyti caro manifestą ir vyriausios komisijos darbus. Tas visas darbas turi tęsties neilgiaus kaip dvejus metus, kuriam laikui praslinkus, viskas turi buti užbaigta ir atlikta. Kiekvienam dvarui turi buti palikti raštai, kur butų nurodyta visa, kas prie dvaro ir jo žmonių priguli. Toliaus, tie raštai eina užtvirtinimui į kiekvienoj gubernijoj įsteigtą žmonių reikalų užveizdą (krestianskoje prisutstvije).

Kauno gubernijoj, pagal paskutinę reviziją, buvo 1709 dvarai, prigulintiejie 1511 dvarponiams, kur buvo 55870 kiemų ir 2543 viensēdžiai su 159387 vyrais.

Jie visi padalinti tapo į 150 valsčių ir į 1011 bendrijų. Valsčiaus rēda buvo tuojau įvesta. Visi darbai turējo buti atlikti iki 3 Kovo 1863 m., bet dēl daugybēs priežasčių, tas viskas nusitraukē ant tolesnio laiko.

Santaikų tarpininkai savo darbe rado daug kliučių, nes vyriausios komisijos darbai ne visame buvo aiškus.

Besidarbuodami, tarpininkai rado, jog 1709 ponų dvaruose yra 335220 žmonių abiejų lyčių; iš jų $\frac{4}{5}$ arba 286176 žmonēs priguli prie šeimynų, turinčių žemę ar tik daržą; 52693 žmonēs (bernai) neturējo

nieko ir 14351 (iš jų 7465 vyrai ir 6886 mot.) dvariškiai.

Dubos nevienodos; jų didumas yvairiavo nuo 15 deš. iki 20 deš., bet viensēdžių kartais daeidavo ir iki 100 dešimtinų.

Żemlionystēs (obrok) mokēdavo paprastai apie 3 r. už dešimtinę, išskyrus Telšių ir Zarasų pavietus, kur mokēdavo už dešimtinę apie 1 r. 60 k. — 2 r.

Šitų tarpininkų darbas nebuvo pabaigtas: prasidējo karē lietuvių ir lenkų su maskoliais. Pradžioj 1863 m. anie tarpininkai buvo atstatyti, o į jų vietą paskirti nauji, visi maskoliai.

Caras visuomet slēgdavo ir dabar tebeslēgia žmones-darbininkus, artojus; jis slegia ir lietuvius ir lenkus ir maskolius. Bet jeigu kartais prisieina pritraukti prie savęs, tai tada jis nuduoda žmonių apgyneją, nors dēl akių, kad tuos pačius žmones apvilti. Taigi 1863 m. Lietuvoj prasidējo kova lietuvių su Maskoliais. Vadovais buvo tuli bajorai, bet randame ir daug garsių valsčionių. Caras, nenorēdamas, kad ir valsčionys dalyvautų kovoje, užmanē juos pritraukti prie savęs, žinoma gerais prižadējimais. Caras nutarē padaryti žmones liuosais nuo visų ryšių, kurie buvo dar tarp ponų ir jų žmonių. Todēl 1 Kovo buvo išleistas caro paliepimas (ukaz). Tenai randame nurodytas pamatines pažiuras, pagal kurias turi buti atliktas baudžiavos išnaikinimas.

Žemē pavirsta į savastį, t. y. žmonēs tampa jos valdytojais. Visos žmonių priedermēs ponams nuo 1863 m. panaikintos. Žmonēs gauna nuo ponų žemę pagal tuos raštus, kuriuos buvo padarę seniejie tarpininkai, bet pirmiaus tie raštai turi buti dar peržiurēti. Jeigu dar kur buvo suderēta eiti į lažą, ar mokēti žemlionystę, tai reikia viskas apversti į pinigus ir mokēti, numažinus vieną rublį į 80 kap. Visoki mokesčiai nuo 1 Gegužio bus mokami į viešpatystēs iždą, o iš ten dvarponiai gaus savo atlyginimą. Kaslink žemēs brangumo, tai tam tikros komisijos tur padaryti kiekvienam dvarui raštus, kur bus tvirtai nurodytos prekēs.

Ponai gauna pinigus iš iždo, bet kadangi daugumas buvo prasiskolinę, ar patys nemokējo mokesčių, tai gaudavo iš iždo tik tiek, kiek atliko, atmetus skolas ir jų pačių mokesčius. Prietam, gana vēlai pradēta ponams mokēti. Teip, 1871 m. gavo tai, kas prigulējo už 1864 m.; — 1872 m. kas prigulējo už 1865 m. ir tt.

7 Kovo 1863 m. buvo įsteigta komisija perkratinējimui senųjų raštų. Kiekviename paviete buvo po vieną tokią komisiją, kuri susidējo iš tarpininko ir po vieną valdininką nuo ministerijų: vidaus reikalų ir finansų.

Tos komisijos turējo prisilaikyti šiokių taisyklių:

1. Už dešimtinę negalima imti daugiaus, kaip 2 r. 40 k.

2. Visas žemēs plotas turi buti padalintas į skyrius, pagal didumą, gerumą ir kitas ypatybes, o jau gubernijų užveizdai paskirs prekes. Tokiu budu, perkratinējanti komisija paskiria, prie kokios eilēs priguli vienas ar kitas žemēs gabalēlis.

3. Naujos komisijos perkrato senųjų komisijų darbus, išklausinēja apie žemę nuo dvarponių ir žmonių.

4. Ant šitos komisijos nutarimų galima skųsties gubernijos užveizdui tik per vieną mēnesį, o jeigu šitas nenuspręs to viso dalyko vienu balsu, galima tada skųstis Vidaus ministrui.

5. Tie visi valdininkai užlaikymą gauna iš pinigų, nuo ponų surinktų už maištus arba iš kontribucijų*).

6. Valsčionys moka 6% visos perkamos žemēs vertēs į viešpatystēs iždą iki 1 Sausio 1913 metų; nuo to laiko žemē skaitysis už pabaigtinai išpirktą.

Maištai pasibaigē nelaimingai. Daugelis ponų turējo uždyką atiduoti ar pigiai parduoti maskoliams savo dvarus. Žmonēs turējo galutinai atsikratyti nuo ponų ir tapti žemēs savininkais. Teip tai pasibaigē baudžiavos išnaikinimas.

Dar neviskas buvo nurimę, todēl nēra nieko įstabaus, jeigu mokesčiai nevisi savo laiku buvo įmokami. Teip, pavyzdžiui, Kauno gub. iš 1192 dvarų nuo 1 Gegužio

*) Valdininkai atsiimdavo keleriopas algas, nes buvo dideli lupikai ir imdavo kyšius.

1863 m. iki 1. Sausio 1864 m. vieton 648-049 r. 57 kap. įplaukē į iżda 384441 r. 33 k., nes nebuvo galima tuojau visko sutvarkinti.

Prekēs uż żemę buvo numażintos ant 20% (vieton 1 r. — mokēta 80 kap.) Teip, perkant dešimtinę, daugiausiai prisieidavo mokēti 50r., o sumażinus prekę, tą pačią dešimtinę gauname uż 40 r. Pirmiaus arendos uż żemę prisieidavo mokēti 3 r., o dabar 2 r. 40 kap.

Żemē, pagal savo išnašumą, padalinta buvo į 12 skyrių arba kliasų, kur arenda yvairiavo nuo 2 r. 40 k. iki 20 kap. ir żemēs prekē yvairiavo nuo 40 rub. iki 3 rub. 35 kap.

Sulyginimui paimkime prekes Kauno gubernijoj pagal jo pavietus.

Pavietai	Żemēs brangumas uż dešimtinę.
Kauno	nuo 16 r· 65 k. iki 40 r. — kap.
Ukmergēs	" 22 " 35 " " 40 " — "
Panevēżio	" 16 " 65 " " 40 " — "
Šiaulių	" 16 " 65 " " 40 " — "
Raseinių	" 13 " 35 " " 26 " 65 "
Telšių	" 10 " — " " 23 " 35 "
Zarasų	" 10 " — " " 30 " — "

Valdininkai, atlikdami darbą padalinimo żemēs tarp ponų ir żmonių, turējo išdalies pjudyti juos tarp savęs. Be abejonēs, kiekviena pusē norējo daugiaus ir pigiaus gauti, o kita mażiaus duoti ir brangiaus parduoti. Valdininkai ēmē kyšius, nes jie, atējunai, niekuom nebuvo surišti, atēję gi buvo tik pasipelnyti. Beimdami kyšius ir išdalies prilaikydami duosninges-

nęją pusę, turējo daug supainioti, ir dabar dar atitinkame daugelį supainiotų dalykų; daug bylų tęsiasi iki šiai dienai ir dar nepasibaigia suduose, ir nuvargina ypač žmones, kaipo tamsesnius ir ukiškai silpnesnius.

Dabar galējo gauti žemēs kąsnelį ir tie, kurie baudžiavos laikuose jos nebuvo turēję. Reikējo tik keliems liudininkams pasakyti, jog tas ir tas žmogus turējo žemę prieš 1857 m. ir jis gaudavo kelis margus ar dvaro pasieniuose, ar miškuose. Tokiu budu atsirado dešimtininkai, kurie paprastai gaudavo po 3 dešimtines.

Perkratinējimo komisija darbavosi iki 1867 m. Jos darbai nuo to laiko atiduoti santaikų tarpininkams ir gubernijų komitetams (užveizdams).

Nuo 1 Gegužio 1863 m. iki 1 Balandžio 1895 m.

Gubernijose	Perkamųjų aktų pristatyta	ir užtvirtinta
Vilniaus	2285	2242 p. aktai
Gardyno	2848	2753 " "

Pagal užtvirtintuosius, išpuola:

Gubernijose	Skaitlius žmonių, pagal reviziją	Plotas paimtos žemēs	Daleista išperkamoji suma rubliuose
Vilniaus	183194	767013,5	9405737
Gardyno	178373	699681	7745922

Tokiu budu, abelnai ant vieno žmogaus išpuola:

Vilniaus gub. — 4,13 deš.
Gardyno " — 3,92 "

Už dešimtinę mokēta:

Vilniaus gub. — 12 r. 26 k.
Gardyno ,, — 11 r. 7 k.

Kauno gubernijoj, nuo 1 Gegužio 1863 m. iki 1 Sausio 1895 m., gubernijos komitetas pagamino: 2068 išpirkimo aktų dēl 1615 dvarų su 190166 žmonēmis vyriškos lyties. Užtvirtinta: 2045 aktai dēl 180238 žmonių, gyvenančių 48097 ukēse ir turinčių 832462 dešimtinų žemēs. Paskirta prekē už visą plotą 18510706 rub., o kas metai išpuola po 1710642 rub. 36 k.

Tokiu budu išpuola Kauno gub.:

Ant 1 ukēs po 17,3 deš. ant 1 žmogaus (vyro) po 4,61 deš. ir už dešimtinę išpuola apskritai po 22 r. 23 kap.

Greitas išnaikinimas baudžiavos, darbai yvairių tarpininkų, iš pradžių vietinių bajorų, o paskui maskolių — valdininkų, turējo blogą įtekmę ant ukiško žmonių padējimo. Stoka šviesos, uždraudimas lietuviškos spaudos, yvairios įstatymiškos kliutys turējo apsilpninti valsčionių buvį.

Teipogi turējo apsilpnēti ir dvarponiai: staiga neteko dykų darbininkų; turējo pereiti prie kitos ukininkavimo sistemos, su samdytais darbininkais. O patys dvarponiai prie darbo nebuvo pripratę, prietam jau pirmiaus daugelis buvo įbridę į skolas. Toliaus, maskolių valdžiai buvo parankiaus, kad jie nepakiltų, nupultų

visai ir išparduotų ant galo visą savo mantą maskoliams.

Vienok, ar šeip, ar teip, baudžiava turējo mirti, ji butų išnykus pati, pačių žmonių išnaikinta, o tada butų kitokios to darbo pasekmēs.

Be abejonēs, tuomet visi darbininkai butų gavę prigulinčią jiems, pagal teisybę, žemę. Bet caro paliepimas suturējo tokį baudžiavos išnykimą; caras pats nuo savęs ją išnaikindams, išliko ant sosto ir išvadavo nuo pabaigtinos prapulties ponus.

Tévynés Mylétojų Draugysté.

1896 metuose kuopelē gerų tautiečių miestelyje Minersville, Pa., tarēsi, kad reiktų daugiaus pasidarbuoti, prisidedant prie pakēlimo lietuvystēs, kad reikētų sutverti kokią nors kitokią draugystę su platesniais mieriais, kuri šį–tą daugiaus pataikytų nuveikti. Jų nuomone buvo, kad ant mus tautiškų reikalų daug pinigų susirinktų, jeigu kelinta dalis lietuvių dētų nors po penktuką ant mēnesio, o mokant po tiek jie visai nejaustų. Galiaus jie sutarē sutverti tokią draugystę, kurios sąnariai mokētų tik po 5 centus ant mēnesio, arba 60 centų ant metų, sudētus-gi pinigus sunaudoti ant spaudinimo knygų lietuviškoje kalboje; tokiu budu jie tikējosi geriausiai prisidēsę prie pakēlimo mus tautos, kadangi per knygas platinasi tarp mus žmonių mokslas ir susipratimas. Taigi ir tapo sutverta pirma su tokiu mieriu kuopelē, kurią uždētojai pavadino *Tėvynės Mylėtojų Draugyste*.

Rodosi, jog pasirodymą tokios draugystēs visi turējo maloniai sutikti, bet čion pasirodē visai priešingai. Tuomet kunigų išleidžiamas "Garsas" iš visų pajiegų užpuolē ant naujai įsteigtos draugystēs, kad tai butent esąs kitas "Susivienyjimas", kad ji ir uždēta tik su mieriu "Susiv." kenkti, sugriauti ir tt. Nieko negelbējo teisinimai ir darodinējimai, kad "T.M.D." nieko

su "Susiv." neturi, kad jos mieriai visai kitoki ir ji rupinsis visai apie ką kitą, negu "Susiv.", kad tos pačios ypatos gali prigulēti kaip į "Susiv.", teip ir į "T. M. D." —"Garsas" budavo pripildytas užpuldinējimais, visokiais prilyginimais ir priekabēmis.

Nepaisant tokių kliučių, ir nors kuopos kitose kolionijose ne teip greit pradējo tvertis, bet daug pavienių sąnarių prisidējo iš kitų vietų ir "T.M.D." kad ir lētai, bet didinosi. Didinosi po truputį ir jos yždas, teip, kad galiaus tapo sutarta ką nors atspaudinti.

Tapo atspaudintas *Keistutis*, Asnyk'o, ir paduota į spaudą *Orleano Mergelė*, Schillerio, kaip tame, nusišovus a.a. J. Miliauckui iš Mahanoy City, Pa., kuris buvo "T. M.D." kasierium, visi reikalai pamišo. Pas kasierių žlugo visi draugystēs pinigai—$158.35. Už spaudinimą dviejų knygučių buvo įmokēta vos $25.00, pinigų nebuvo, daugelis sąnarių visai pametē, sakydami, jog jie nenori daugiaus prigulēti, jeigu jų pinigai, sudēti neva ant tautiškų reikalų, turi dingti pas vieną. Prie "T.M.D." likosi tik karštesni tēvynainiai ir rodēsi, kad jau po draugystei, nes niekas nepasitikējo, kad už atspaudintas knygeles bus galima užmokēti.

Tąsyk tos draugystēs sąnarys M. Paltanavičius, iš Broad Brook, Conn., padovanojo ant išlošimo savo darbo laikrodį, visą pelną paskirdamas ant "T.M.D." naudos.

Draugystės sąnariai ir pritarėjai pardavinėjo bilietus, kur tik galėjo, teip kad, atmetus visus išsikaštavimus, į "T.M.D." kasą už tą laikrodėlį įplaukė $204.28. Paraginti p. Paltanavičiaus ir kiti pradėjo daugiau apie draugystę rupintis. Teip, prie padidinimo "T. M. D." kasos prisidėjo Dr-tė vysk. M. Valančiaus, Plymouth, Pa., Blaivystės Dr-tė, Plymouth, Pa., ir

Minersvillēs moterys, uż ką kn. V. Matulaitis bażnyčioje iškeikē jas, kad jos, ażuot susitarusios ką nors ant bażnyčios "paprovyti", tai ant tautiškų reikalų savo pinigus aukauja.

Pasidēkavojant toms aukoms trumpam laike "T.M.D." atmokējo uż atspaudinimą dviejų paminētų knygučių ir galējo paduoti į spaudą trečią. Su laiku ir Draugystē pradējo augti, kol, galiaus, ji pastojo żymia tautiška organizacija.

Pripażįstant, kad auka p. M. Paltanavičiaus išgelbējo tuomet "Tēvynēs Mylētojų Draugystę" nuo pakrikimo, Philadelphijos kuopa sutarē sudējus kaštus padirbdinti klišę jo paveikslo ir tą patalpinti prie kurios nors "T.M.D." išleidżiamų knygų, kad nors tuomi uż jo auką atlyginti. Taigi "T. M. D.", pilnai pripażindama p. Paltanavičiaus nuopelnus, tokį jo paveikslēlį talpina šioje knygelēj.

MIERIS.

1. "T.M.D." mieris yra išleisti lietuviškas moksliškas knygas ir platinti apšvietimą.

2. Draugais gali but kiekvienas be skirtumo.

Norintis pristoti Draugystēn, tesikreipia prie jeib vieno Draugystēs viršininko.

Visi draugai turi lygias tiesas.

Kiekvienas draugas gauna Draugystēs išleistų raštų po vieną knygą.

Kiekvienas draugas tur turēt sau už pareigą didinti Draugystę pridedant naujus draugus.

3. Kiekvienas draugas Amerikoje moka ant metų 60 centų.

Did. Lietuvoje 1 rublį.

Prusų Lietuvoje 2 markes.

Norintiejie Draugystę pašelpti, pagal norą gali ir daugiaus mokēti.

Draugystē priima ir aukas.

4. Apie spaudinimą raštų ir jų vertumą nutaria Literatiškas Komitetas.

5. Raštininkai, kurie savo raštais šelps Draugystę, yra priimami kaipo garbēs draugai.

6. Lietuvoje beturčiams knygos bus dovanojamos per tam išskirtą komitetą.

Pasarga. Dovanojimas, arba dalinimas knygų beturčiams Lietuvoje yra sunkiausias daigtas, bet Draugystē turi viltį, kad atsiras nemenkai draugų ir iš Lietuvos, kurie tą darbą palengvins.

Draugais platinimo knygų komiteto gali but ir pašaliniai. Kol jie pildo tą priderystę, turi tokias jau tiesas, kaip ir pilni Draugystēs draugai. Jie kartą ant metų išduoda skaitlių dovanai beturčiams išdovanotų knygų.

7. Viršininkai Draugystēs susideda: iš Prezidento, Sekretoriaus, Kasieriaus, Knygininko ir Literatiško Komiteto.

8. Visi nutarimai yra per laikraščius apskelbiami.

9. Draugystē pagal išgalę pinigiškai sušelps beturčius einančius mokslan. Atsišaukimas prie pagelbos į T.M.D. turi buti paliudintas per draugus moksle.

Rankraščius dēl "T.M.D." reik siųsti ant rankų Literatiško Komiteto.

KUOPOS.

a. Kuopos renka iš savo tarpo: Prezidentą, Kasierių ir Sekretorių.

b. Kuopos prezidentas organizuoja kuopą, sušaukia sueigas, išdalina knygutes sąnariams ir tt.

c. Kuopos kasierius surinkęs pinigus nuo sąnarių išsiunčia Centrališkam Komitetui.

d. Kuopos sekretorius veda finansiškas rokundas, kaip ir surašą išdalinimo knygų sąnariams.

e. Kuopos privalo laikyt bent keturis kartus ant metų susirinkimus, o matant reikalą ir tankiau.

f. Kuopos kaštus atlieka savo kaštais, k. t. rokundų knygas, pinigų išsiuntimą į Central. Kasą ir kitokius išleidimus.